jaargang 21 - no. 11
november 1966

DE NIEUWE STEM

maandblad
voor
cultuur
en
politiek

DE NIEUWE STEM

maandblad voor cultuur en politiek

Oprichters: Prof. Dr. N. A. Donkersloot, Dr. O. Noordenbos, Prof. Dr. H. J. Pos, Prof. Dr. J. M. Romein.

Redactie: Marc Andries, Frans de Bruyn, T. Haan (secretaris), Ger Harmsen, Fr. de Jong Edz., J. Kruithof, Anna Muntjewerf, O. Noordenbos, A. J. Vermeersch, W. F. Wertheim.

Redactiesecretariaat: Deijlerweg 123, Wassenaar.
Bijdragen adresseren aan het secretariaat, in drievoud en voorzien van retourporto.

Redactieraad: Prof. Dr. R. F. Beerling, Dr. J. J. Buskes, Mr. G. J. P. Cammelbeeck, Prof. Dr. B. Delfgaauw, Prof. Dr. B. Landheer, Dr. P. J. Meertens, Dr. A. Romein–Verschoor, Dr. Th. van Tijn, Dr. P. Valkenburgh.

UITGEVER

in opdracht van de Stichting tot bevordering van de geestelijke vrijheid:

Drukkerij en Uitgeverij Laverman N.V., Postbus 25, Drachten. Telefoon 05120–2641. Postrekening 801077.

Vertegenwoordiging voor België: Uitgeverij-Boekhandel S. M. Ontwikkeling, Somerstraat 22, Antwerpen. Telefoon 3386 59. Postrekening 383 38.

Administratie: Het abonnement kan uitsluitend ingaan op 1 januari of 1 juli en kost voor Nederland *f* 19,50 per jaar (*f* 10,– per half jaar). Voor België Bfr. 295 per jaar. Andere landen *f* 25,–. **Studenten-abonnement resp. *f* 15,– en Bfr. 237,50.** Betaling van abonnementen, die niet door bemiddeling van een boekhandel besteld zijn, op postrekening 801077 ten name van Drukkerij en Uitgeverij Laverman N.V. te Drachten.

Het aanvragen van proefnummers, auteurs-exemplaren, overdrukken etc. en nabestellingen van vroegere nummers dient bij de uitgever te geschieden.

Fr. de Jong Edz.

PARTIJSTRAPATSEN

Het is natuurlijk onmogelijk niet over de kabinetsformatie te spreken. Niemand in Nederland schijnt zich overigens tijdens des heren Schmelzers activiteiten te dien aanzien er erg over op te winden. De politieke spanning, die door de gladde KVP-politicus was ontketend heeft door zijn onverwachts optreden opzien gebaard en door haar slepend verloop de aandacht afgeleid naar Tibet, Ajax en ander gemengd nieuws.

Wat was het meest opzienbarend toen de zaak begon? Het blad van de katholieke vakbeweging, de Volkskrant, gaf het aan op de ochtend na de langste TV-show, die nog ooit vertoond werd. Ze gaf het aan met een forse kop over de hele pagina. Het was dan ook groot nieuws in de katholieke wereld: 'Grote splitsing in de KVP'.

Nu is het een geliefd spelletje in de Nederlandse politiek: het verklaren, dat iedere andere dan de eigen partij in vleugels uiteen valt. Dit beeld is niet fraai maar wel duidelijk. Vleugels immers plegen gezamenlijk het vogellijf te dragen. Pas als er wat mis is vindt de desintegratie plaats — en, zo het beest vliegt, de onvermijdelijke decadentie. Wel nu: zo'n moment van losraken scheen eindelijk gekomen. Het gaat nu in Nederland om voor of tegen Cals, zo verkondigde de parlementaire medewerker van de Volkskrant. Er werd een soort twee-partijenstaat gesuggereerd en daarmee de gezondmaking van het gehele binnenlandse politieke leven. De P.v.d.A. zou nog alleen zijn 'socialistisch sfeertje' moeten loslaten en een brede progressieve volkspartij zou kunnen ontstaan. Dat was duidelijk de teneur van het stuk.

Dat kon natuurlijk niet de teneur zijn van de arbeidzaamheid van de leider der katholieke kamerfractie, al was het dan wel het voorlopig resultaat daarvan. Dat hij dit resultaat weer ongedaan te maken had — wie kan het hem kwalijk nemen dat hij daarnaar streefde? Kort na de grote

Volkskrant-kop verscheen het weinig zeggende gelaat van de partijvoorzitter op de beeldbuizen. Het hield zich wat dom — en dat was wel slim — en het zei: 'er is van een breuk geen sprake'. Zo werd er twijfel aan de splitsing gezaaid. Als de openbare mening niet meer gelooft in het mysterie van de deling der algehele katholieke partij — wie zal het dan nog wagen voor zo'n splitsing op te komen? De aandacht kan beter op andere zaken worden gevestigd. Dat dat ondertussen gebeurd is, toont de lauwe belangstelling voor de bezoekers van de heer S. Als hij straks met een gematigd kabinetje een reprise van 'Lijmen-Jan' gegeven zal kunnen hebben, begint de wond te helen. Mede door het 'socialistisch tintje', dat alsmaar strijdliederen zingen en fel op de tegenstander inhakken, dat zo typerend voor de P.v.d.A. zou zijn, zien we de brede partij van Cals en Vondeling nog niet verschijnen. En Norbert won genoeg al won hij niet dan tijd. Hij won zijn partij terug. Maar stel, dat het andersom verloopt, ten slot?

Omdat de KVP nu eenmaal de grootste partij in Nederland is, en omdat er al twintig jaar door de P.v.d.A. over doorbraak gezeurd is, mag het bovenstaande als interessant aangemerkt worden. Niet deze constanten echter trekken de aandacht, maar het plotselinge dat variabiliteit kan brengen. Nu is het plotselinge achteraf gezien vaak niet zo onverwachts, als het aanvankelijk leek. Het maakt deel uit van een complex nieuwigheden, dat de traditionele loop der gebeurtenissen — der personen en instanties — doorbreekt. In dit geval zijn de gebeurtenissen: die uit het parlementaire leven, de personen: de partybosses, en de instanties: de partijen. En het doorsnijdende complex is de onrust, die op allerlei plaatsen heerst omtrent dit drietal. Deugt het partijstelsel wel, wordt gevraagd — en: deugt de Kamer wel, en: het kiesstelsel? En daardoorheen de tophit der jongeren: 'veeg de oude leiders aan de kant'.

Men kan de rel-feestdag van de 10e maart en het beetje opstandigheid-met-vernieling van de 14e juni als uitingen van de onrust zien. Voor wat de establishment der partijfunctionarissen aangaat komt daar zeker de Koekoek bij die zich in de nesten der Staten breed is gaan maken. En zoals zo vaak in de historie: wat uiting is, wordt oorzaak. In de onrust is een element van zelfversnelling ingebouwd. Er

dreigt een angstwekkende vaart te onstaan. Daarop is in Nederland maar één reactie mogelijk: 'laat ons ons bezinnen'. Het tempo vertraagt dus en de onrust gaat zich kristalliseren in brochures en conferenties.

In oblong-formaat (dat doet het goed sinds 'Provo') verschijnt op glimmend papier een geleerd stuk, dat desondanks 'Appèl' heet. Als goede aanhangers der science fiction plakken de schrijvers zich een etiket op dat aan een technisch-wiskundige formule doet denken: 'D 66'. De 'D' staat voor democraten, de zes en zestig voor het jaartal. Jammer voor hen, dat het over enige tijd 1967 zijn zal. Het is dus beter de D in het oog te houden. Zij spreken van devaluatie der democratie en hun plan is gericht op herdemocratisering. Eigenlijk is voor hen de kous af met een verbeterde parlementaire procedure. Hoogtepunt daarvan is de verkiezing van de minister-president. Heeft deze meer dan de helft der stemmen des volks achter zich: zo kan hij zijn program onverwaterd uitvoeren. Het is duidelijk, dat dit meer fiction dan science is, zolang niet twee partijen in wezen het ganse veld beheersen. Eigenlijk wordt in de voorgestelde procedure het hele land één kiesdistrict en, gegeven de veelheid van partijen, zal de candidaat bij voorbaat de zuivere wijn van zijn program moeten versnijden om van een absolute meerderheid voorzien te kunnen worden. Dat deze problemen zich herhalen ten aanzien van de verkiezing der kamerleden in ieder hersteld (sedert 1917 hersteld) kiesdistrict is duidelijk.

Neen, de verwachte klaarheid komt niet van deze herdemocratisering, die een herinvoering van een ondemocratisch stelsel beoogt.

Het zijn overigens niet alleen de politieke denkertjes anno 1917 (D 17) die de vorm voor de inhoud nemen. De P.v.d.A. heeft al eerder een commissierapportje verkrijgbaar gesteld, waarin over het kamerherstel (schaf de eerste kamer af door hem bij de tweede in te lijven – schaf hem dus half af) en het kiesstelsel (herstel de districten als een aanvulling op de evenredige vertegenwoordiging – het toevalselement moet ook zijn kans hebben) geredekaveld wordt door weer andere geleerde heren. Terwijl dus bij de min of meer liberale lieden van D 66 de democratie hersteld moet worden doordat de regering één program duide-

lijk uitvoert is voor de commissieleden uit de grote socialistische partij het compromis zo heilig, dat ze hun gehele systeem eclectisch uit de brokstukken der oude systemen opbouwen. Veel erger echter, dat zij, die toch in vlees en botten het besef moeten hebben van de structurele verandering in de politiek sedert staat en maatschappij zich zijn gaan vermengen, juist op dit punt niet thuis geven. Dat de democratische crisis — of liever de crisis in het mechaniek der westerse staatsinrichting, met die wederzijdse doordringing verband houdt, en dat een socialistische oplossing alleen bestaan kan in de propagering van een eigen staatkundig stelsel is nog niet tot deze regionen doorgedrongen. We kunnen dat niemand kwalijk nemen, want de impulsen destijds daartoe van rechts in de SDAP gelanceerd, zijn de P.v.d.A. kennelijk nog te links. Sinds het eerste PBO-ontwerp van minister Vos politiek viel in 1946 (en daarin school iets van zo'n stelsel) heeft men met het compromis van een uitgeholde PBO genoegen genomen. Aan de algemene mode ook deze uitholling te verwijderen wordt thans ter dege mee gedaan. Valt daar de dreigende schaduw van de Boerenpartij? Dat is eerder aan te nemen, dan dat het links socialistisch verzet hier de doorslag gegeven heeft.

Want het is opvallend, dat van die kant het wantrouwen tegen 'Nieuwe organen' dat der liberalen evenaart. In de huidige maatschappij kunnen ze toch niets betekenen — zo is de gedachtengang. En wanneer de Wiardi Beckmanstichting van de P.v.d.A. de mogelijkheid oppert terug te keren tot de centraal geleide loonpolitiek, verzetten de vakbonden zich, eensgezind bij uitzondering, met 'Links'. De vakbonden voelen hun functies verloren gaan in een staat, die de organen heeft het economisch-sociale leven te beheersen en 'Links' ziet de strijd der arbeidersklasse, magisch motor in de geschiedenis, verzanden in het overleg der staatsorganen.

Mij dunkt, dit is in ieder geval een punt, waarover in het socialistische kamp nader te discussiëren valt. Op de achtergrond staat daarbij de verhouding van staat en maatschappij én, in nauw verband daarmee de kwestie, die indertijd in het proefschrift van B. van den Tempel Jzn. scherp gesteld werd, die van 'Democratische Vrijheid en Socialistische Recht'. Het geschrift is vergeten, want het overwoog

de mogelijkheid van een socialistische dictatuur in het cruciale jaar 1933, toen die van Hitler werd gevestigd. Misschien moeten wij wel zeggen dat door die 'Machtergreifung' in dat jaar de vlucht van de sociaaldemocratie in de politieke democratie begon. Het parlementaire stelsel werd defensief omhelsd eerst, positief bemind daarna, en nu zitten we met de aangebrande peren. Ze zijn eer zwart dan rood.

Hoe het zij, de P.v.d.A. heeft het aangedurfd deze problematiek enigszins te benaderen. In het dus geheten 'Socialistisch Bestek 1967' wordt onder andere op dit punt ingegaan. Wens is b.v. 'een energiebeleid dat gericht is op planmatige omschakeling, zeggenschap van de overheid bij opsporing en winning, maximale opbrengst voor de gemeenschap'. En elders: 'concurrerende overheidsbedrijven en overheidsdeelnemingen moeten worden nagestreefd, indien zij uit hoofde van machtscontrole nodig zijn'. Het hete hangijzer der al of niet geleide loonpolitiek, dat een twistpunt met het bevriende NVV zou kunnen worden is tactisch omzeild. Mag men daaruit afleiden, dat dit 'bestek' meer tactisch is dan principieel? Voor sommigen van de leiding zal dat wel opgaan, want in eerste instantie is het een mooie manoeuvre om de rumoerig geworden partijafdelingen, die op een buitengewoon congres aandrongen, tijdens dat congres te tonen, dat men zijn radicalisme niet verwaarloost.

Mogelijk zegt u: ze worden met een rode kluit in het drabbige moerasriet zoet gehouden — maar er is de laatste tijd zoveel deining in die partij, dat er wel veel moet gebeuren om de opstandige eenden het kwaken te beletten. Oh, u vindt dit niet veel, deze tamme bestek-eisen. Ik dacht, dat ze het in de Nederlandse verhoudingen wel een beetje waren. Maar belangrijker nog vind ik het feit, dat temidden van de buiten parlementaire kreten over het huidige parlementaire stelsel in ieder geval een geluid gehoord wordt, dat in wezen onparlementair, immers economisch is. Hier wordt ten minste de inhoud van de politiek in het geding gebracht en niet alleen de (parlementaire) vorm ervan. Het is die inhoud, die het verdeelpunt tussen de partijen uitmaakt. Zo moet een op de huidige vraagstukken toegesneden verdeellijn de helderheid in de politiek

bevorderen, en daarmee een gezondmaking van het stelsel van binnen uit.

Zonder twijfel is dat laatste gevoeld door de ondertekenaars van een lange brief aan het bestuur van de P.v.d.A. 44 merendeels bekende, maar niet om hun P.v.d.A.er zijnd bekende, heel- en halfintellectuelen vragen er om 'duidelijkheid'. 'Duidelijkheid' is ook wat het clubje van 'Tien over Rood' wil. 'Duidelijkheid' wordt ook bij Jan Nagel nagestreefd in zijn boekje 'Ha, die P.v.d.A.'. En het extra nummer van der partij maandschrift 'S en D' heeft wel een vragende titel ('Waarheen P.v.d.A.'), maar de inhoud is in alle verscheidenheid een duidelijke bevestiging van de behoefte aan — alweer — 'duidelijkheid'.

Natuurlijk gaat een zovaak herhaald woord op den duur een modeverschijnsel worden. En al is de mode een interessante indicatie van de tijdgeest, de détails van het willen en het doen worden erin doorgaans niet duidelijk.

Het boekje 'Tien over Rood', heeft als ondertitel: 'uitdaging van Nieuw Links aan de P.v.d.A.'. De verduidelijking moet dus kennelijk in de term 'Nieuw Links' steken. Wat onderscheidt hen van 'oud'-links? Eigenlijk uitgesproken maar één ding: dat ze Marx niet willen erkennen als grootvader. Socialisatie ondertussen willen zij wel, en dat schijnt met bovengemeld verlaat Oedipus-complex in strijd te zijn. De marxisten van 'Links', in het vervolg dan maar oud-links te noemen, zijn er als de kippen bij geweest om de nieuwelinksen te verwijten, dat ze van voren af aan beginnen, niet gehinderd door de kennis van meer dan een eeuw socialistische theorie en ervaring. Nu is het immer een wat zure belevenis voor al te onderwijszuchtige ouderen, dat iedere nieuwe generatie als het ware opnieuw moet leren te leven. Daar wil ik me wel bij proberen neer te leggen. Toch blijft het vreemd de jeugdige moed der tien over-roders over rood te zien struikelen bij hun hunkering naar het liberale erfgoed van de vrijheid tot 'het verwerven van een bepaald inkomen of vermogen'. Ik heb mijn rode potlood genomen en op het etiket 'Nieuw Links' het tweede woordje doorgehaald en vervangen. Nu staat er: 'Nieuw Rechts'.

Eén gemeenschappelijke trek kenmerkt alle partijstrapatsen, die in geschriften en handelingen naar voren komen:

de belangstelling voor het politieke spel sec. Ideologisch en sociaal-economische voor- en achtergronden worden niet sterk in de aandachtskring getrokken. Niet de ontwikkelingsgang der maatschappij en de plaats daarin van socialistisch streven anno 1966, maar het funktionneren der Nederlandse staatsinstellingen wordt geanalyseerd. Niet het kapitalisme is de vijand, maar de oudere generatie, de establishment. Schemert bij zulk soort kritiek niet het zwarte frak ener nieuwe establishment al door luchtige kleuren der jeugd?

Er wordt dan ook nooit zóver doorgeredeneerd, dat de gezagscultus in verband gebracht wordt met de ambtelijke verorganisering van een wat rafelig gesocialiseerde maatschappij, in verband met de drukkende anonymiteit van de moderne productie-apparaten. De 'gezagsdrager' draagt altijd iets anoniems. Hij geeft de onpersoonlijke orde zijn persoonlijk gezicht. Het is tegenwoordig mode klappen in het gezicht van het gezag te geven. Daarmee tast men echter de werkelijke orde niet aan — ook al denken zowel aanvallers als gezagsdragers dat.

Een voorbeeld daarvan, dat in ons overzicht past, is een artikel van J. van den Berg in het reeds gemelde nummer van S en D. 'Kerk, Koning, Kapitaal en Kazerne', zo schrijft hij, werden door onze 'socialistische voorouders' terecht als bedreigingen der democratie gezien. Men is echter daarna te veel aandacht aan het kapitaal gaan besteden. Nu, concludeert schr., moeten de andere K's een beurt krijgen. Van den Berg toont zich hier als een jongere broeder van Vondeling. Die heeft immers als één van zijn diepste sociaal-hervormende verlangens bekend: de afschaffing van de titulatuur. De gebroeders strijden een mooie anti-feodale strijd, en voorzover de socialistische beweging misschien eigenlijk meer uit anti-feodale dan uit anti-burgerlijke hartstochten is voortgekomen, passen zij wél in het primitief-democratische denken van de eerste helft der vorige eeuw.

Is de rebellie al ongearticuleerd en richt ze zich meer tegen de spelregels dan tegen de inzet van het spel, ze beroert het politieke leven toch niet alleen aan de oppervlakte. Er is een onmiskenbare stroomversnelling gekomen,

M. Rácz

HONGARIJE NA 1956

— Veranderingen, problemen —

Hoezeer de interpretaties en meningen over de gebeurtenissen in Hongarije in 1956 ook mogen verschillen, over één ding is men het overal wel eens: 1956 was een mijlpaal in de naoorlogse geschiedenis van Hongarije.

Na Stalin's dood en nog meer na het XXe partijcongres begon het proces, dat men kort als *destalinisatie* aanduidt. Zonder hier een poging tot een analyse van de destalinisatie of van het stalinisme te willen ondernemen, zij over 'destalinisatie' het volgende opgemerkt. Destalinisatie betekende naast de ontluistering van Stalin's persoon en het verwerpen van enkele met zijn naam verbonden thesen in de eerste plaats een *verlichting* – in alle opzichten – *van het leven* van de huidige generatie. Eén van de belangrijkste en licht tot wrijvingen aanleiding gevende problemen in een socialistische maatschappij is dat van de welvaartsdistributie tussen de huidige en de toekomstige generaties. Wordt er van de nu levende generatie te veel gevraagd in het belang van de toekomstige, dan is het niet verwonderlijk, dat dit *overvragen* tot forceren en tot grote spanningen kan leiden. De meeste mensen zijn op den duur niet bereid, nu een ascetisch leven te leven, opdat hun kinderen en kleinkinderen een gelukkig bestaan mogen leiden. Naarmate de bezielende periode van de revolutie verder in het verleden komt te liggen groeien de aanspraken van de mensen op een snelle verbetering van het leven *nu*. Dit naar boven komen van het meer direkte eigenbelang is geen tekortschieten van een ideologie, maar een feitelijk menselijk gegeven. De aldus ontstane spanningen tussen de belangen van de huidige mens en de toekomstige moeten echter onder kontrole gehouden worden, wil een chaos vermeden worden.

Bij de door overvragen ontstane spanningen ontstaat dus

ook de permanente kontrole en dwang. Dit overvragen vormt — naast de nu als onjuist beschouwde theorie van Stalin over de verscherpte klassenstrijd in de periode van de socialistische opbouw — één van de belangrijkste aspekten van het stalinisme.

Het overvragen wordt echter niet alleen veroorzaakt door overwegingen van binnenlandse aard of door de kommunistische doelstellingen. Op zijn minst zo belangrijk zijn de oorzaken hiertoe *buiten* het kommunistische blok gelegen.

Het overvragen werd in hoge mate bevorderd, misschien zelfs onvermijdelijk gemaakt (de toekomstige geschiedschrijver zal dit pas kunnen beoordelen) door de voortdurende dreiging, die van het Westen (lees: de kapitalistische wereld) permanent uitging tegen het sowjet-systeem. De onder invloed van deze dreiging ontstane gespannen, soms zelfs supernerveuze sfeer hielp in zeer grote mate mede, oordelen op foutieve basis te vellen, vaak onherroepelijke oordelen. Dat de dreiging niet denkbeeldig was, is door de geschiedenis wel afdoende bewezen.

Ter vermijding van eventuele misverstanden zij er hier op gewezen, dat de bedoeling van voorgaande uiteenzettingen niet is een verdediging van het stalinisme. Er dient evenwel een onderscheid gemaakt te worden tussen het stalinisme en de socialistische opbouw in de Sowjetunie, die een tijdlang met elkaar parallel liepen. Wat onder stalinisme het best verstaan kan worden en zonder reserves veroordeeld dient te worden, dat is de *voluntaristische* benadering van de problemen en uit te voeren taken, waarbij de werkelijkheid, de konkrete mens en de konkrete situaties uit het oog verloren raken — met alle gevolgen van dien. Als men iets wil bereiken, zonder met de werkelijkheid, de historisch gegroeide situaties rekening te willen houden, dan volgt daaruit, dat deze verkrachting van de werkelijkheid alle middelen — terreur inklusief — te baat moet nemen, wil men het eenmaal gegeven doel bereiken. Dit voluntarisme, dit loslaten van de werkelijkheid is echter geen bestanddeel van de socialistische opbouw; het is antimarxistisch en antileninistisch.

Na de Tweede Wereldoorlog trad er een grote verschuiving in de internationale krachtsverhoudingen op. De kommunistische wereld werd groter, machtiger en populairder

dan ooit te voren. Gelet echter op de historische ervaringen, oordeelde men in de socialistische landen, dat de dreiging er niet minder op was geworden. Zie hier één van de hoofdoorzaken (naast de al genoemde stalinistische benadering van de werkelijkheid) van het overvragen van de huidige generatie — nu (na W.O. II) niet meer alleen in de Sowjetunie, maar ook in de volksdemokratieën. De industrialisatie moest mede in grote mate dienen voor de weerbaarheid van de socialistische landen.

Nadat de Sowjetunie echter vanaf 1953 haar atomaire achterstand op de Verenigde Staten begon in te lopen, verviel althans één belangrijke reden tot een al te geforceerd industrialisatiebeleid in de volksdemokratieën. In buitenlands politiek opzicht trad meer en meer het principe van de vreedzame koëxistentie — nu ook door de kapitalistische wereld meer en meer aanvaard (er zij aan herinnerd, dat de Sowjetunie ook onder Stalin steeds voorstander van de vreedzame koëxistentie was) — naar voren, gebaseerd op de balance of power. In binnenlands opzicht in de socialistische landen trad de 'dooi' in. De investeringsrate, die in vroeger jaren wel eens boven de 30 pct. van het nationaal inkomen lag, daalde. Er werd in verhouding meer geïnvesteerd in de konsumptiegoederen-industrieën. Het enorme overvragen begon geleidelijk aan weg te vallen. Deze herwaardering van het beleid zowel in ekonomisch en politiek, als ook in kultureel opzicht stichtte aanvankelijk verwarring in de gelederen van de kommunisten zelf. De strijd tussen de stalinisten en anti-stalinisten ontbrandde. Nadat de *dooi* in de Sowjetunie ingezet had, bereikte deze binnen kortere of langere tijd ook de volksdemokratieën.

In *Hongarije* was de *vorst* echter niet zo gemakkelijk te verdrijven.

De strijd ging hoofdzakelijk tussen twee groepen: de groep-Rákosi, die krampachtig probeerde het beleid van vroegere jaren door te zetten en de groep-Nagy, die naar het zich liet aanzien voorstander was van een nieuwe, niet dogmatische, de wensen van de grote massa meer tegemoetkomende, menselijker aanpak — op socialistische basis.

Als gevolg van de met wisselende suksessen gevoerde strijd ontlaadde zich het destalinisatieproces in een drama-

tische gebeurtenis, die het land veel menselijk leed en materiële schade berokkende.

Hoe de gebeurtenissen van 1956 te beoordelen?

De Hongaarse Regering en de Hongaarse Socialistische Arbeiders-Partij (kommunistische partij) menen, dat het een kontrarevolutie was. Mensen, andere maatschappelijke denkbeelden verkondigend, betogen, dat het een revolutie of op zijn minst een nationale opstand was. Gevoelsargumenten ten spijt, *historisch* beschouwd lijkt de opvatting van de Hongaarse regering de juiste te zijn: in laatste instantie was het een *kontrarevolutie.*

Dit oordeel wordt op het volgende gebaseerd:

Aanvankelijk scheen het, dat het alleen ging om een demokratisering van het systeem in het kader van de destalinisatie. De deelnemers van de strijdgesprekken en de leiders van de eerste betogingen waren merendeels kommunisten. Een grote rol speelde in dezen de Petöfi-klub, de klub van de Hongaarse schrijvers. Al spoedig mengden zich andere elementen in de strijd, die alles behalve socialistische doeleinden nastreefden. De leiding gleed de regering-Nagy zienderogen uit de hand. Het kabinet werd dagelijks meerdere malen omgevormd en er presenteerde zich een tegenregering te Györ, die zich niet eens meer aan het gezag van de regering-Nagy te Budapest onderwierp.

Begin november zette er een jacht op de kommunisten in, velen werden zonder onderzoek of formaliteiten terechtgesteld. De oudere kommunisten zagen al de schim van de bloedige kontrarevolutie uit 1919 (toen Horthy met behulp van internationale strijdkrachten de Hongaarse Radenrepubliek bloedig omverwierp) opleven. Kardinaal Mindszenty hield zijn beruchte redevoering voor Radio-Budapest,. Nagy proklameerde de neutraliteit van het land. De in 1945 naar het westen gevluchte Hongaarse fascisten en feodale heren juichten en namen kontakten op met verschillende groeperingen in Hongarije.

Het zag ernaar uit, dat de kontinuering van de sociaal-ekonomische struktuur van de maatschappij voorgoed onmogelijk was geworden. Dit te meer, daar er begin november binnen twee dagen *zevenentwintig nieuwe politieke partijen* ontstonden, waarvan vele gedeeltelijke of totale restauratie van de vroegere maatschappelijke verhoudingen

voorstonden. In de gegeven situatie waren er maar twee, betrekkelijk kleine, groepen, die precies wisten, wat ze wilden. Dat waren de kommunisten en linkse socialisten *en* de voormalige grootheden van het Horthy-Hongarije (gendarmes, rechters, land- en fabrieksbezitters, Mindszenty, enz.). In laatste instantie waren er maar twee mogelijkheden in de gegeven situatie: *of* links behield de macht en kontinueerde het tot dan toe gevoerde socialistische beleid zonder in de fouten van weleer te vervallen, *of* rechts nam de macht over, daarbij geholpen door de massale ontevredenheid ten aanzien van de tot dan toe gevolgde *wijze* van de socialistische opbouw — en bracht daarmee een restauratie van de vroegere maatschappelijke verhoudingen tot stand.

Wanneer men, zoals schrijver dezes, er van uitgaat, dat *evolutie* en *revolutie* historische begrippen zijn ter benaming van sociale processen, die — zonder of met geweld, geleidelijk respektievelijk schoksgewijs — tot gevolg hebben, of althans beogen tot gevolg te hebben, dat er in de maatschappij nieuwe, tot dat tijdstip nog niet bestaande sociaal-ekonomische verhoudingen ontstaan, wanneer men hiervan uitgaat, dan kan het sociale proces, dat zich in 1956 in Hongarije heeft afgespeeld, historisch beschouwd alleen kontrarevolutie genoemd worden. Wilden de kommunisten de socialistische maatschappijstruktuur bewaren, dan waren zij dus gedwongen, de Sowjetunie te hulp te roepen. De in de Rákosi-periode veroordeelde en gemartelde kommunistenleider János Kádár vormde in Szolnok een nieuwe regering, de Revolutionaire Arbeiders en Boeren Regering, die met behulp van de Sowjettroepen de macht overnam.

De regering-Kádár erkende de zware fouten, gemaakt tijdens de voorafgaande jaren en stelde een tienpuntenprogram op, dat krachtige hervormingen en verbeteringen beloofde. De belangrijkste punten van dit program waren: demokratisering van het bewind; bescherming van de volksdemokratie; decentralisatie; rekening houden met de Hongaarse realiteit; verhoging van het levensniveau; minder bureaucratie.

Wat de zware fouten betreft, deze waren: willekeur en rechteloosheid; laag levenspeil tengevolge van een overgeforceerd industrialisatiebeleid; schematisch toepassen van

het marxisme-leninisme; kritiekloos kopiëren van het Sowjet-voorbeeld.

Er zal nu in het kort nagegaan worden, wat in Hongarije na 1956 reeds veranderd of nog aan het veranderen is.

Het politieke klimaat

Hoezeer de regering-Kádár het gewicht van de hierboven genoemde fouten besefte, blijkt wel uit de officieel aanvaarde visie t.a.v. de oorzaken van de kontrarevolutie. Als hoofdoorzaak worden juist de fouten aangegeven. Op de tweede plaats staat het ontbreken van een eensgezinde leiding in de kommunistische partij. Als derde oorzaak wordt de reaktivering van de reaktionaire elementen genoemd en als vierde de buitenlandse propaganda tegen het socialistische systeem, speciaal gevoerd door Radio-Free Europe. Een andere oorzaak wordt nauwelijks genoemd, maar heeft stellig mede een rol gespeeld, nl. een gekwetst nationaal gevoel, dat oversloeg in een nationalistisch sentiment. Dit gevoel werd veroorzaakt door de herstelbetalingen aan de Sowjetunie, die tijdens de Stalin-periode zwaar op het land drukten. Ongetwijfeld had de S.U. recht op schadevergoeding, Hongarije was per slot van rekening een van de trouwste bondgenoten van Hitler-Duitsland tijdens de Tweede Wereldoorlog. Op de keper beschouwd was dit vasthouden aan deze betalingen echter op zijn minst kortzichtig en schadelijk niet alleen voor de binnenlandse situatie van Hongarije, maar ook voor de relatie met de S.U.

Bij het opbouwen van het socialisme heeft Hongarije na 1956 een min of meer eigen weg ingeslagen. Er is nu sprake van een zelfstandige politiek zowel op binnen- als ook op buitenlands terrein. Om dit te adstrueren zullen hier enkele, met de Hongaarse realiteit verband houdende trekken van het socialisme behandeld worden. De algemene kenmerken van de socialistische landen worden als bekend verondersteld.

'Wie niet tegen ons is, is voor ons', verkondigde de toenmalige premier en partijleider Kádár op het VIIIe kongres van de Hongaarse Socialistische Arbeiders-Partij (20—

24 nov. 1962). Deze leuze werd op basis daarvan uitgevaardigd, dat de klassenstrijd zich *niet* behoeft te verscherpen in de periode van de socialistische opbouw. Een verscherping kan wel het geval zijn, zeker op ideologisch gebied, maar men mag de mensen wegens hun sociale afkomst niet bij voorbaat voor vijand aanzien. Er wordt een onderscheid gemaakt tussen *klassenvreemde* en *klassenvijand*, een onderscheid, dat als gevolg van Stalin's theorie van de verscherpte klassenstrijd vroeger niet gemaakt werd. De klassenvreemden kunnen nu bijna alle posities in het maatschappelijk leven bekleden. Voorbeelden hiervoor zijn de tegenwoordige minister van buitenlandse zaken, J. Péter, die hoogwaardigheidsbekleder is van de gereformeerde kerk en partijloos en de vice-voorzitter van het Hongaarse parlement, mgr. M. Beresztóczy. Of iemand lid van de partij is, zegt vandaag niet zo veel. Men moet ook iets kunnen. Kennis heeft zelfs prioriteit boven alleen-partijlidmaatschap.

De veranderde inhoud van de klassenstrijd wordt ook in de verklaring van Kádár weerspiegeld, die stelt, dat het bondgenootschap arbeiders-boeren ook de nog zelfstandige boeren omvat.

Er is in Hongarije een zekere scheiding gekomen tussen partij en staat. Kádár verklaarde in 1962, dat de besluiten van het Centraal Comité van de partij *niet* dwingend zijn voor maatschappelijke organen en organisaties, wel voor de in deze werkzame kommunisten. De taak- en funktieverdeling tussen partij en staat wordt verder geaccentueerd door het feit, dat het aantal niet-kommunisten in de vertegenwoordigende lichamen voor het eerst sinds 1949 groter is dan dat van de kommunisten. Hoewel Hongarije een één-partij-staat blijft, heeft de toenmalige vice-premier Kállai (intussen premier geworden) in 1964 bekend gemaakt, dat er een grondwetswijziging overwogen wordt, waardoor in de toekomst bij verkiezingen een *werkelijke keuze* tussen kandidaten mogelijk wordt. Bij de laatste verkiezingen in 1963 werden er 3.800 van de totaal 105.000 kandidaten van het Volksfront door de kiezers afgewezen. Op het genoemde VIIIe kongres waren er kritische diskussiebijdragen te beluisteren, die er de nadruk op legden, dat de partij in de toekomst in een nauwere relatie met de werkende massa dient te staan en ontvankelijk moet zijn voor de wensen en

grieven van deze, daar het leeuwendeel van de socialistische opbouw juist door de massa gedragen wordt en niet door het half-miljoen partijleden!

Opvallend was, dat vele sprekers om grotere openheid voor en meer vertrouwen in de massa vroegen. Als men de Hongaarse kranten leest of radiouitzendingen beluistert, blijkt, dat men nu inderdaad een redelijke informatie over 's lands situatie en problemen krijgt. Kádárs uitspraak, dat in het land een klimaat van wederzijds begrip en vertrouwen heerst, lijkt daarom gewettigd.

Tot het ontstaan van dit klimaat heeft het herstel van de rechtszekerheid veel bijgedragen. Niemand wordt meer op grond van een anonieme aanklacht vervolgd en bij gerechtelijke processen hoeft men niet meer de eigen onschuld te bewijzen, maar ligt de bewijslast bij de aanklager.

Uit persoonlijke gesprekken en publikaties is het schrijver dezes gebleken, dat Kádár veel sympathie en groot vertrouwen van de kant van de bevolking geniet. Van persoonsverheerlijking is echter geen sprake, de kans hierop lijkt uiterst miniem te zijn. Intellektuelen, schrijvers, partijleden betogen bij herhaling, dat de tijd van de 'wijze en alles-beter-wetende vaderen van de volkeren' nooit terug mag keren. Dit standpunt wordt door het Centraal Comité van de partij gedeeld. 'Tegen mensen, die kritiek onderdrukken, moeten onmiddellijk de strengste maatregelen worden genomen' — aldus Kádár in 1962.

De demokratisering van het partijleven werd geregeld in een resolutie van september 1962. Hierin wordt het recht op kritiek verzekerd, eveneens werd de *geheime* stemming bij verkiezingen van partijfunktionarissen op alle niveau's ingevoerd. Alle gekozen funktionarissen zijn met een tweederde stemmenmeerderheid afzetbaar. In partijkringen diskussieert men over de mogelijkheid van het instellen van zogenoemde maatschappelijke partijfunktionarissen, die hun funktie *zonder* extra beloning zouden moeten vervullen, daarbij hun beroep gewoon verder uitoefenend. Daardoor zou de mogelijkheid tot korruptie in de partij sterk worden beperkt. De eerste proefnemingen met dit nieuwe soort funktionarissen zijn goed geslaagd.

Ook in de houding van Hongarije t.a.v. de Russisch-Chinese geschillen komt de zelfstandigheid duidelijk tot

uiting. Kádár was geen voorstander van een breuk met China en gaf slechts lauwe steun aan de pogingen van Chroesjtsjow, China op een kommunistische topkonferentie openlijk te veroordelen. Hongarije onthield zich van aanvallen op de Chinese kommunistische partij tot aan september 1966. Begin september van dit jaar kritiseerde echter *Népszabadság,* het officiële partijorgaan (als eerste van de volksdemokratieën) op felle manier de kulturele revolutie in China.

Het in 1964 gesloten handelsakkoord met de Bondsrepubliek, dat een zekere erkenning van West-Berlijn als integrerend deel van West-Duitsland impliceerde, werd ondanks protesten van Ulbricht en afkeuring van Sowjetautoriteiten ondertekend. Verder sloot Hongarije als eerste van de socialistische landen een konkordaat met het Vatikaan in september 1964.

Voorzover een klein land met een grote mogendheid als buurman en bondgenoot onafhankelijk zijn kan, kan Hongarije een onafhankelijk en zelfstandig land genoemd worden. Dit bleek ook uit de na de val van Chroesjtsjow door de Hongaarse partijleiding uitgegeven verklaring, waarin Chroesjtsjow hulde gebracht werd voor zijn goede verrichtingen voor de zaak van het socialisme. Hongarije heeft Chroesjtsjow tot vandaag toe niet veroordeeld.

De destalinisatie werd in 1963 voltooid; in de loop van dit proces werden er vele leiders en funktionarissen uit de periode-Rákosi vervangen. Eveneens in dat jaar werd een algemene amnestie afgekondigd, waardoor onder de gebeurtenissen van 1956–1957 een definitieve streep gezet werd. De Speciale Commissie van de Raadgevende Vergadering van de Raad van Europa schatte begin 1965 het aantal politieke gevangenen in Hongarije op tweehonderd.

De partijleiding voert een voortdurende strijd tegen 'links' en 'rechts'. Met links duidt men groeperingen aan, die de stalinistische methoden voor vandaag nog geschikt achten. De veroordeling van de schrijver Nagy c.s. in het begin van 1964 houdt hiermee verband (hij zou een tweede, 'Chinese' kommunistische partij gesticht willen hebben). Onder rechts worden die stromingen verstaan, die de ideologische strijd tegen burgerlijke overblijfselen onnodig achten. Vier leden van het Centraal Comité, die deze opvat-

tingen zouden hebben gehuldigd, werden in het begin van 1962 uit dit orgaan gestoten.

Tot slot nog iets over de Sowjettroepen in Hongarije. De stationering van Sowjet-legereenheden is door een verdrag geregeld. De Hongaarse regering dient van alle troepenbewegingen van te voren op de hoogte gebracht te worden; de soldaten vallen onder Hongaarse jurisdiktie, behalve als het gaat om militair verraad. Sinds 1958 heeft Kádár herhaaldelijk verklaard, dat de Sowjets alleen op grond van de internationale toestand in het land verblijven. Hij stelde meerdere malen voor, alle vreemde troepen uit Europa terug te trekken. Het kan *hem* niet verweten worden, dat de grote mogendheden hierover geen overeenkomst kunnen bereiken.

De ekonomische toestand

Het ligt niet in de bedoeling, in deze korte bespreking de resultaten, groeitempo, produktiviteit, enz. van de nationale ekonomie met cijfers en statistieken te illustreren. Wel zullen hier de huidige problemen en de nieuwe maatregelen in grote lijnen besproken worden. De ekonomische maatregelen, die in de laatste tijd in socialistische landen genomen zijn, gaan in Hongarije het verst. De ekonomische en politieke leiders hebben een aantal dogma's over boord gezet en trachten de produktie zodanig te organiseren, dat er optimale resultaten bereikt kunnen worden.

Wat de *industrie* betreft, was de groei tot nu toe spektakulair te noemen. Een gemiddeld jaarlijks groeipercentage van 10—12 pct. spreekt voor zich zelf. De bestaande kapaciteit werd echter lang niet ten volle benut, waardoor grote schade aan de nationale ekonomie berokkend werd.

Het meest urgente probleem is de kwestie van de *produktiviteit*. Kádár verklaarde op het VIIIe congres, dat 'de stijging van de produktiviteit meer waarde heeft, dan honderd op de imperialisten scheldende radikale slogans'. Het *technisch niveau* (mechanisatie, automatisatie) is vrij laag en de *organisatie* laat veel te wensen over. Bij investeringen ter verhoging van het technisch niveau wordt in de laatste tijd vooral op komplementaire investeringen de nadruk gelegd.

Een andere maatregel betreft het invoeren van het systeem van de zogeheten *materiële geïnteresseerdheid*. Dit bestaat uit een vrij ingewikkeld premiesysteem en een winstuitkering. Het belangrijkste van het premiesysteem is, dat een extra-beloning alleen in het vooruitzicht gesteld wordt, als het plan niet alleen kwantitatief, maar ook *kwalitatief* goed uitgevoerd wordt.

Ook de organisatorische hervormingen zijn erop gericht, de produktiviteit te verhogen en de bedrijven daardoor meer rendabel te maken. Deze organisatorische hervormingen bestaan in hoofdzaak uit fusies, vertikale en horizontale integratie, betere koördinatie en een groeiende zelfstandigheid van bedrijven. Het laatste blijkt uit het volgende: bij de planopstelling wordt de leiding (inklusief de bedrijfsraad) van de bedrijven van te voren geraadpleegd; de bedrijven beschikken over een eigen, zij het bescheiden, investeringsfonds; zij kunnen het loonbeleid mede bepalen, daar centraal alleen maximum-minimumlonen vastgesteld worden; voor de planvervulling kunnen zij de middelen kiezen, door b.v. kontrakten te sluiten met andere ondernemingen. Als de bedrijven beneden de algemeen vastgestelde landelijke of streek-kostprijs produceren, krijgen zij *uit het bespaarde* een zogenaamde *winstuitkering*. Van verdergaande decentralisatie getuigt ook het pas verkregen recht van grote bedrijven en trusts, de export-import zelf in handen te nemen inplaats van deze via in- en verkooporganisaties van staatswege te laten lopen.

Vroeger was de gangbare praktijk bij de planvervulling, dat de bedrijfsleiding er snel toe overging, nieuwe investeringen aan te vragen, deze kostten het bedrijf immers niets. Om dit te verhinderen is nu *rente* van het in produktiemiddelen en voorraad geïnvesteerde kapitaal als kostenfaktor ingevoerd. Deze bedraagt momenteel vijf procent en hiermede was Hongarije het eerste socialistische land, dat het kapitaal als produktiemiddel praktisch aanvaard heeft. Deze rente wordt overigens niet beschouwd als vrucht van een quasi zelfstandig kapitaal. Zij dient alleen als een nuttig kontrole-instrument ter verbetering van de organisatie en distributie van de produktie. Met het invoeren van deze rente zal de bedrijfsleiding de produktieverhoging niet meer in de eerste plaats en bijna uitsluitend zoeken in nieuwe

investeringen, maar zal zij gedwongen zijn, efficiënter te organiseren en te produceren.

Het andere grote probleem in de industrie is de noodzaak tot *struktuurhervorming*. De grote verscheidenheid van de door de Hongaarse machine-industrie geproduceerde goederensoorten (bijna 80 pct. van alle over de gehele wereld geproduceerde goederensoorten) maakt serieproduktie niet mogelijk. Wenselijk is het derhalve, gezien de beperkte mogelijkheden van een betrekkelijk klein land als Hongarije, dat men zich op een veel kleiner goederenassortiment gaat specialiseren. De kleinere industriële groei in 1963–1964 is dan ook aan de overgangsmoeilijkheden van de struktuurhervorming te wijten geweest.

Ook de zware industrie kampt met problemen. Het land is aan grondstoffen bijzonder arm; de behoefte aan ijzererts en ruwe olie wordt voor 80 pct., aan metaal en cokes voor 50 pct. uit importen gedekt. Toch werden er hoogovens gebouwd, die ijzererts uit de S.U. betrekken. Dit probleem staat in nauw verband met de internationale samenwerking, speciaal binnen de COMECON, terwijl ook een oplossing wordt gezocht in een uitbreiding van de handel met het Westen. Hongarije dringt op COMECON-konferenties op een verdergaande samenwerking en specialisatie aan — een streven, dat op grond van het boven gezegde zeer begrijpelijk is.

In de *landbouw* zijn de problemen veel ernstiger en moeilijker dan in de industrie. Hoewel in 1963 96 pct. van de bebouwbare grond kollektief bezit was, is de kollektivisatie ten dele alleen op papier doorgevoerd. De *eigen landjes*, met een grootte van maximaal tweederde hektare, die de leden van de koöperaties mochten houden, leveren een boven alle verhoudingen staand aandeel in de totale landbouwproduktie. Deze landjes, die administratief als kollektief bezit behandeld worden, bedragen ongeveer 12.2 pct. van de totale oppervlakte van de koöperaties, toch leverden zij bijvoorbeeld in 1963 35 pct. van de totale produktie. In 1964 brachten zij zelfs bijna de helft op van de melkproduktie, 40 pct. van het vlees en 30 pct. van groente en fruit.

Het probleem van de landbouw heeft twee hoofdaspek-

ten: een objektief en een subjektief. Het *objektief* aspekt is, dat de landbouw ondanks grote inspanningen van de regering nog lang niet in voldoende mate gemechaniseerd is. Hierbij komt de slechte organisatie, die aan de eisen van een modern grootlandbouwbedrijf niet beantwoordt. Tot dit objektief aspekt behoorde tot begin dit jaar (1966) de voor de boeren niet gunstige prijzenverhouding tussen landbouw- en industriële produkten. Hoewel de landbouwprodukten door de regering gesubsidieerd werden, betekende deze onrealistische prijsverhouding een lager levenspeil voor de boeren. Om de materiële stimulans voor de boeren sterker te maken werden dit jaar een aantal prijzen van landbouw- en industriële produkten herzien — ten gunste van de agrarische producenten.

Het *subjektief* aspekt is de individualistische mentaliteit van de boeren, die er tot nu toe niet veel voor voelden, op kollektieve boerderijen te werken. In zaai- of oogsttijd gaan ze eerst het eigen landje bebouwen, het kollektieve bezit is voor velen van hen van ondergeschikt belang.

Als gevolg van deze situatie is er maar een kleine jaarlijkse groei in de landbouwproduktie. In de afgelopen drie jaren was het zelfs noodzakelijk, dat het land tarwe invoerde. De tarwe-import is echter niet alleen aan de moeilijkheden in de landbouw te wijten. Het streven, het vroeger bijna uitsluitend agrarisch land in een industrieel land te veranderen, speelt hierin ook een rol. Voor het begin van de industrialisatie bestond b.v. de export voor 60 pct. uit landbouwprodukten. Dit quotum liep tot 19—20 pct. terug, terwijl het volume van de internationale handel zich meer dan verdubbelde.

Hoe wil de regering 'het zieke kind' van het socialisme genezen?

Allereerst investeert men nu verhoudingsgewijs veel meer in de landbouw en die industrietakken, die voor de mechanisering van de landbouw produceren, inklusief kunstmestproduktie. De koöperaties krijgen grotere steun van de staat in de vorm van gedeeltelijk gratis uitrustingen, gebouwen en langlopende (15—25 jaar) kredieten. Naast deze, op het verhogen van het *technisch niveau* gerichte maat-

regelen, zijn er ook hervormingen van *organisatorische* aard, waarvan hier de belangrijkste genoemd zullen worden. De *decentralisatie* gaat verder dan in de industrie. Het vaststellen van maximum- en minimumprijzen draagt tot de groeiende zelfstandigheid van de koöperaties bij. Direkte planning is er alleen voor enkele basis-gewassen. Het verbouwen van andere gewassen wordt min of meer in de hand gehouden door de zogenaamde *planmatige beïnvloeding*. Deze bestaat uit prijs-, krediet- en belastingpolitiek. Men tracht dus via fiskale politiek en *niet* met administratieve maatregelen de produktie te bevorderen. Er is een duidelijke tendens naar *koncentratie*. Men wil koöperaties met optimale bedrijfsgrootte vormen, die zich op enkele gewassen zouden moeten specialiseren. Hiervoor leert men graag uit de ervaringen van grote landbouwbedrijven in Canada en de V.S. Ook de samenwerking tussen landbouw en verwerkende industrie wordt gestimuleerd door het stichten van agro-industriële ondernemingen. Naast deze hervormingen van organisatorische en technische aard tracht men de boeren ook mentaal te beïnvloeden. Dit probeert men niet alleen met propaganda te bereiken, maar vooral door de boer in de produktie geïnteresseerd te maken. Om het toetreden tot de koöperaties te vergemakkelijken blijven de ingebrachte landen juridisch eigendom van de boer, die hiervoor grondpacht betaald krijgt. De boeren worden meer en meer in het *geldverkeer* betrokken. Het in natura uitgekeerde aandeel van hun verdiensten neemt in laatste tijd sterk af. Dit zou specialisatie gemakkelijk kunnen bevorderen, omdat hun geldinkomsten aldus wezenlijk vergroot zouden kunnen worden. Dit zou zeker ook de produktieresultaten gunstig beïnvloeden.

De regeling van het leven binnen de koöperaties wordt aan de boeren overgelaten. Wel kunnen zij de hulp inroepen van agrarische deskundigen, maar zij kiezen zelf hun leiding en bepalen zelf, wie al dan niet lid van de koöperatie mag zijn. Er is ook een mogelijkheid tot het vormen van zogenoemde koöperaties van een lager type.

De vraag, of al deze maatregelen bevredigende resultaten zullen hebben, kan alleen door de toekomst beantwoord worden. Er is al enige verbetering te merken, die zich vooral manifesteert in de nieuwe geest, waarmee men in

de koöperaties te werk gaat. Tegenwoordig investeren zij (ongedwongen) bijna éénderde van hun netto produktiewaarde in het onverdeelbare fonds van de koöperatie.

(Het onverdeelbare fonds is dat deel van het vermogen van de koöperatie, dat kollektief bezit zonder meer is en waar de leden bij een eventuele uittreden uit de koöperatie geen aanspraak op kunnen maken).

Wat zijn de tastbare *resultaten* van de ekonomische inspanning voor de bevolking? Zonder dit met statistieken te gaan illustreren kan men zeggen, dat er in Hongarije een relatieve welvaart is. Er is een vrij redelijk assortiment van konsumptiegoederen en de prijzen zijn (zeker van artikelen voor de eerste levensbehoeften) relatief laag. Een buitenlandse reis of een eigen auto komen meer en meer in het bereik der mogelijkheden te liggen.

De sociale verzekeringen omvatten bijna de totale bevolking en zijn zeer goed te noemen.

Moeilijkheden zijn er evenwel ook op dit gebied. In de laatste jaren was er een duidelijke nivelleringstendens betreffende de verdiensten waar te nemen. Wil men echter het instrument van de materiële geïnteresseerdheid effektief hanteren, dan komt men in botsing met de nivelleringstendens.

Tussen stad en dorp bestaat nog steeds een welvaartsverschil, daar het konsumptiepeil van de boeren onder dat van de stedelingen blijft. Dit verschil vereffenen zal evenwel niet mogelijk zijn zolang de mechanisatie van de landbouw nog niet is doorgevoerd.

Het kulturele leven

Kort samengevat kan van het kulturele leven van de laatste jaren gezegd worden, dat dit bijzonder bloeiend en bruisend is en dat een kritische geest de boventoon voert. Het socialistisch realisme in zijn Zjdanowiaanse vorm is verdwenen; het socialistisch realisme nieuwe stijl is vaak alleen *realistisch*.

Als van oudsher zijn onder de kunstenaars de *litteratoren* het meest belangrijk. Zij genieten ook de grootste mate van subjektieve vrijheid, hoewel de druk uitgeoefend op andere

kunstenaars ook betrekkelijk gering. is. *Administratieve* maatregelen worden tegen hen niet genomen; wel verzoekt de partij hen, mee te helpen aan het vormen van een socialistische mentaliteit. Het normatieve element in de werken berust meer dan voorheen op *eigen* overtuiging. Hierop wijzen niet alleen stijl en inhoud van de litteraire produktie, maar ook de op felle manier gevoerde diskussies over de sociale verantwoordelijkheid van de kunstenaars. Het algemeen aanvaarde standpunt is, dat de kunstenaars zich aan deze verantwoordelijkheid niet kunnen of mogen onttrekken.

De litteraire kunstuitingen worden tegenwoordig niet alleen naar hun inhoud, maar ook, zelfs in grote mate, naar hun litteraire waarde beoordeeld. Er verschijnen vele boeken, waarvan de partijkritiek zegt, dat hun ideologische inhoud veel te wensen overlaat, edoch — zij worden gedrukt. Om een konkreet voorbeeld te noemen zij hier het boek van E. Fejes *Rozsdatemetö* (letterlijk: Roestkerkhof; verschenen in 1964) vermeld. Hierin beschrijft de auteur de geschiedenis van een arbeidersgezin op een bijzonder onorthodoxe wijze. Na het verschijnen van het boek ontstond er onmiddellijk een sterke groep, die vóór en een niet minder sterke die tegen was. Intussen werd de voor toneel omgewerkte variatie van het boek al meer dan 200 keer gespeeld.

Het sociale engagement van de kunstenaar heeft ook praktisch-politieke gevolgen. Zij willen geen leugens en geen holle leuzen meer. Heftig protesteren zij niet alleen tegen de in vroegere jaren gepleegde onrechtvaardigheden, maar ook tegen de *nu* bestaande misstanden. De destalinisatie en alles, wat daarmee samenhangt speelt een grote rol in hun werken. Zij spreken zich uit zowel over het algemeen als ook in konkrete gevallen voor een de mens waardig bestaan. Ook de verklaringen van partijautoriteiten getuigen van een veranderd klimaat. Kádár verklaarde bijvoorbeeld, dat er naast het socialistisch realisme ruimte is voor iedere eerlijke stroming in de kunst. Wel zei hij, dat *stijlrichtingen* niet tot kamouflage van burgerlijke *politieke* richtingen mogen dienen. Darvas (schrijver) vroeg op het VIIIe kongres om een zekere de-politisering van de litteratuur. Kállai (toentertijd vice-premier) pleitte voor zoiets als

'laat duizend bloemen bloeien'. De enige voorwaarde, die hij gesteld wilde zien, was, dat kunstuitingen naar inhoud en vorm ook voor de massa toegankelijk dienen te zijn.

De kunstenaars worden — dit woord past hier wel — verwend. Zij behoren tot de best betaalden onder de bevolking. De in 1956–1957 veroordeelde publicisten zijn weer vrij en werken (Déry, Háy enz.). Ook G. Lukács heeft zijn publikaties in 1964 hervat. De kunstenaars houden lezingen in het buitenland, nemen aan diskussies deel. Kort gezegd: men existeert niet alleen, *men leeft bewust.*

Het heeft niet veel zin, hier namen te noemen, de meesten zullen voor de lezer toch onbekend zijn. Er zij hier nog maar op een karakteristiek aspekt van de nieuwe sfeer gewezen: in zes nummers van één litterair tijdschrift *(U Irás* - Nieuw Geschrift) verschenen er alleen al 53 namen van nieuwe dichters.

Ook in de beeldhouw- en schilderkunst, architektuur en cinematografie zoekt men naar nieuwe wegen, al zijn de resultaten minder opvallend dan in de litteratuur. Wel hebben de Hongaarse filmers in Franse filmkringen een goede naam. Het kulturele peil van de massa is hoog. Dank zij de bijzonder lage prijzen wordt veel gelezen en toneelvoorstellingen en koncerten zijn meestal uitverkocht. Enkele cijfers illustreren dit: jaarlijks worden er boeken in meer dan zeventig miljoen exemplaren gedrukt; het aantal theater- en koncertbezoekers bedraagt meer dan zes miljoen en het aantal bioskoopbezoekers loopt tegen de 140 miljoen. Dit ondanks het vrij grote aantal t.v.-toestellen (ca. één miljoen; aantal inwoners van het land ca. 10.300.000).

En wie er gespeeld en gelezen worden? Naast de klassieken ook de modernen, bijvoorbeeld Camus, Sartre, Dürrenmatt, Pinter, Williams, Faulkner, Pavese, Borchert, Enzensberger, Robbe-Grilllet, Ionesco — om maar enkele namen te noemen. De Franse en Italiaanse films staan zeer hoog genoteerd in de publieke opinie.

De litteratuur heeft ook de sociale wetenschappen beinvloed, de zogenoemde 'sociologische romans' gaven een grote impuls voor mikro-sociologisch onderzoek op allerlei terreinen. De ook tot nu toe bijzonder intensief beoefende sociale wetenschappen en speciaal de sociologie worden hierdoor zeer gunstig verruimd.

De verhoudingen tussen de staat en de kerken

Van de totale bevolking is er op het ogenblik naar schatting (op officiële formulieren komt de rubriek religie niet meer voor) 60 pct. Rooms-katholiek, 20 pct. gereformeerd, 5 pct. hervormd, 1.5 pct. andere religies en 13.5 pct. zonder religie. In 1940 waren deze getallen respektievelijk 67.5 pct., 20 pct., 6 pct., 2 pct. en 4.5 pct.

De katholieke kerk bezette van oudsher een bijzondere machtspositie in het land. De oorsprong van deze macht gaat terug tot de eerste christelijke koning der Hongaren, István de Eerste (voor katholieken István de Heilige), die — naar de sage wil — het land in Maria's bescherming aanbeval. Sinds deze 'schenking', gesteund door reële machtsmiddelen, bekleedden de primaten van Hongarije een *sleutelpositie* in het land. De kerk was de grootste steunpilaar van de feodale orde, zelfs nog in de twintigste eeuw. Nog in 1945 had de katholieke kerk landerijen van in totaal honderdduizenden hektaren.

Nadat in 1945 haar landerijen verdeeld werden en in 1950 het onderwijs genationaliseerd was, vormde de R.K. kerk de grootste oppositie tegen de volksdemokratie. Bijzonder gevoelig werd de kerk getroffen door de nationalisering van de scholen, hetgeen begrijpelijk is, als men bedenkt, dat vóór 1945 40 pct. van alle lagere en 30 pct. van alle middelbare scholen met totaal 41 pct. van alle leerlingen aan de kerk toebehoorde.

Kardinaal Mindszenti weigerde de eed van trouw aan de volksdemokratie en werd in 1949 op grond van gedeeltelijk valse beschuldigingen tot levenslange gevangenisstraf veroordeeld. Het episkopaat tekende echter in 1950 de loyaliteitsverklaring — tot groot ongenoegen van het Vatikaan. Er ontstond een situatie, die een Janus-gezicht vertoonde: de meeste geestelijken in Hongarije waren bereid, zo al niet tot medewerking, dan in ieder geval om het regeringsbeleid niet tegen te werken; de relatie van de regering met het Vatikaan verslechterde evenwel zienderogen.

De klimax werd in 1957 bereikt, toen Pius XII de priesters op straffe van exkommunikatie verbood, politiek, in wat voor zin dan ook, werkzaam te zijn (b.v. lidmaatschap parlement, vredesbeweging, enz.).

Mindszenti vluchtte in 1956 naar de Amerikaanse ambassade in Budapest, waar hij sindsdien verblijft — tot groot ongenoegen niet alleen van de Hongaarse, maar ook van de Amerikaanse regering. In 1961 verklaarde Kádár, dat Mindszenti naar Rome mag gaan, zo hij zulks wil. De kardinaal volhardde echter in zijn martelaarsrol en weigerde het land te verlaten, zeggende, dat eerst o.a. de positie van de R.K. kerk in ere hersteld dient te worden. Ondanks druk van de zijde van het Vatikaan op hem (bezoeken aan hem van kardinaal König, mgr. Casaroli) ziet het ernaar uit, dat hij niet van plan is, het land ooit te verlaten.

De betrekkingen met het Vatikaan vertoonden de eerste tekenen van verbetering in de ambtsperiode van Johannes XXIII. De toentertijd nieuwste politieke mop in Budapest was kenmerkend voor de veranderde situatie: Als zelfs paus Johannes mét ons is, wie zou ons dan kunnen beletten, het socialisme op te bouwen.

De ontwikkelingen mondden uiteindelijk uit in het ondertekenen van een *konkordaat* op 15 september 1964. Hiermede werd Hongarije het eerste socialistische land, dat zijn betrekkingen met het Vatikaan officieel regelde. De belangrijkste punten uit het konkordaat zijn: godsdienstvrijheid, ook wat betreft godsdienstonderwijs en vrije katholieke pers; instelling van een staatsbureau voor godsdienstzaken; opheffing van de organisatie van de Vredespriesters (een beweging van priesters, die met de nieuwe orde duidelijk sympatiseerden); raadpleging van de Hongaarse regering inzake bisschopsbenoemingen.

Hoewel de positie van Mindszenti door het konkordaat ongewijzigd bleef benoemde het Vatikaan in zijn diocees (aartsbisdom Esztergon) I. Szabó tot vikaris-generaal; een benoeming, die erop wijst, dat de kardinaal zijn tot nu toe in naam behouden positie in de Hongaarse Rooms katholieke hiërarchie de facto verloren heeft.

Kádár verklaarde sinds 1963 herhaaldelijk, dat er voor een *politieke* strijd met de R.K. kerk geen noodzaak meer is, daar de relaties tussen staat en kerk goed zijn. Met de amnestie in 1963 werden ook vijf bisschoppen en 100 priesters op vrije voeten gesteld.

Financieel is de kerk grotendeels van de staat afhankelijk (bureau voor godsdienstzaken), de verwachting lijkt der-

halve gewettigd, dat de verhoudingen ook in de toekomst redelijk goed zullen blijven.

Wat de *andere kerken* betreft: deze boden betrekkelijk weinig tegenstand aan de nieuwe orde. Weliswaar werd een van de leiders van de hervormde kerk, Ordass, in 1958 tot aftreden gedwongen, maar er deden zich verder nauwelijks noemenswaardige incidenten voor. Karakteristiek is, dat de huidige minister van buitenlandse zaken, Péter, protestantse bisschop is.

De Hongaarse hervormde kerken sloten zich in 1964 aan bij de Wereldraad van Kerken. Op het ogenblik heeft de gereformeerde kerk één gymnasium; er is één joods gymnasium; de R.K. kerk beschikt over acht middelbare scholen. Antisemitische uitlatingen worden officieel niet getolereerd, maar het is bijzonder moeilijk, de taaie resten van het vroeger in het land heel sterke antisemitisme (waarin de R.K. kerk een vooraanstaande rol heeft gespeeld) uit te roeien. *Ideologisch* wordt de joodse *religie* net als andere godsdiensten bestreden. Met een *racistische* theorie of ideologie heeft dit echter niets te maken.

Het is de overtuiging van schrijver dezes, dat de ontwikkelingen en veranderingen, die zich in de laatste tien jaar in Hongarije hebben voorgedaan, voor het grootste deel van de bevolking acceptabel en gunstig zijn. Of het ook zonder 1956 mogelijk was geweest?

Hierop moet schrijver dezes het antwoord schuldig blijven. Zeker is, dat de tendenties naar deze ontwikkelingen en de eerste veranderingen ten gunste van de nu levende mens al *vóór* 1956 waar te nemen waren. Maar het tempo en misschien ook de rijkwijdte van dit proces werden door 1956 naar alle waarschijnlijkheid versneld respektievelijk vergroot.

Zeker is ook dat de kontrarevolutie de kommunisten een historische les heeft geleerd. *Een les, die hoofdzakelijk inhoudt, dat de normatieve, toekomstgerichte doelstellingen van de socialistische opbouw van de maatschappij de konkrete, huidige mens niet mogen doen vergeten; voorts dat de diktatuur van het proletariaat beslist niet tot willekeur en terreur mag verworden.*

Amsterdam, november 1966.

Sippora Stibbe

ISRAEL I

Als 't waar is, wat men hier zegt
dat de Messias eerst dan zal zijn
als allen een en dezelfde taal zullen spreken
en terug zijn in Jerets Jisrael
hoeveel progroms moeten er dan nog komen
voordat het zo ver zal zijn

ISRAEL II

Als zij het uitverkoren volk zijn
van God, zoals de Bijbel zegt
en wat ze hier nog veelal denken
kom dan, als je durft God, en kijk
naar al die tekeningen die hangen in Yad-Vashem
gemaakt in Duitsland, Rusland, Polen indertijd
zo kort nog maar geleden, weet je wel
en schrei van de morgen tot de nacht
en weer opnieuw
zoals ik deed om jou, God.

Jerusalem, 30 april 1966

H. H. Kirchheiner

EEN NEDERLANDSE TRAGEDIE IN STOCKHOLM

– De zaak Drost –

'O dove schippers, blinde stuurlui!
levende broeders bij de mast en aan het roer,
ik roep jullie, maar het water staat mij reeds
in de mond.'

Paul la Cour.
(vertaald uit het Deens)

Reeds eerder had ik gelegenheid er op te wijzen, dat het cultuurpatroon van Scandinavië aanzienlijk verschilt met dat van Nederland [1]). Wordt het laatste nog steeds in overheersende mate gekenmerkt door een gezagspatroon in al zijn schakeringen, nauw verweven met het rationele denken, in het eerste gaat men steeds weer uit van de mens in zijn existentiële situatie. De geestelijke vrijheid van de mens en daarmede het respect voor de autonomie van de andere mens is in het Scandinavische cultuurpatroon zo ongelooflijk belangrijk, dat bijna alle bezwaren, die men daartegen in kan brengen, er voor moeten wijken. In dit opzicht gaat Zweden uitgesproken het meest ver. Een recent voorbeeld ziet men in de omstandigheid, dat de film *Nattlek* van Mai Zetterling, die op het filmfestival in Venetië als in strijd met de zeden niet voor openbare vertoning geschikt werd geacht, in Zweden de – nog aanwezige – filmkeuring passeert en thans in Stockholm voor boven 14-jarigen wordt gedraaid.

Voorgeschiedenis

In deze volledig andere cultuurwereld nu komen twee jonge mannen van 21 en 18 jaar in 1965 uit Nederland naar Zweden, voor beiden een vlucht naar die vrijheid. Maar

---

1) Zie mijn artikelen in het **Nederlands Juristenblad** van 21/28 dec. 1963, 15 aug. 1964 en 5 juni 1965, alsmede mijn beschouwing in de **N.R.C.** van 30 sept. 1963.

het moeten sterke benen zijn, die weelde kunnen dragen [1]). De moordzaak Drost neemt een aanvang [2]).

De ene jonge man, A., die reeds op 3-jarige leeftijd zijn moeder had verloren, is de jongste uit een groot katholiek arbeidersmilieu. Het gezin is slecht en veel te klein gehuisvest. (Betrokkene slaapt tot op 8-jarige leeftijd met zijn vader in één bed). Hij komt reeds vroeg met de strafrechter in aanraking en wordt zo onder toezicht gesteld van een gezinsvoogd. (Inbraken als agressiviteitsuitingen). Zijn opvoeding ligt duidelijk in het gezagspatroon: katholieke lagere school, daarna katholiek jongensinternaat, waar — naar A. opgeeft — herhaaldelijk ter handhaving van de orde en om gehoorzaamheid af te dwingen door de broeders werd geslagen. A. vertelt, dat hij daar na 3 jaren zonder diploma wordt weggestuurd, omdat hij op een gegeven dag een leraar-broeder een klap teruggeeft. A. komt nu in een katholiek tehuis voor werkende jongens. Dat was in 1960; hij was toen 16 jaren oud. Betrokkene geeft op, dat hij in 1961 bemerkt, dat hij homosexueel is. In het najaar van 1962 wordt hij ook daar ontslagen, omdat hij een leraar-broeder een pak slaag geeft (nadat deze — aldus betrokkene — getracht had hem sexueel te benaderen; deze toenadering had hij reeds eerder afgewezen). Wat zich precies heeft afgespeeld in de jaren 1963, 1964 en 1965 is uit het dossier niet duidelijk geworden, niet in het minst omdat — naar uit het dossier blijkt — de Raad voor de Kinderbescherming in Nederland heeft nagelaten 'Radhusrätten' op diens verzoek omtrent deze periode in te lichten. Vast staat, dat betrokkene in ieder geval vele bazen heeft gehad; hij hield het nergens langer dan pl.m. 1 jaar uit. Hij was achtereenvolgens tapijtverkoper, meubelverkoper, monteur en benzinestationhouder; uit een en ander moet wel worden geconcludeerd, dat wij hebben te maken met een overheersend primair functionerende, niet actieve, niet emotionele jongen [3]), die bovendien slechts matig intelligent is. Zijn

---

[1]) Zie Erich Fromm: **The heart of man. Its genius for good and evil,** 1965, passim.

[2]) De president van het 'Radhusrätt' in Stockholm verleende mij hulp bij de inzage van het dossier. Voor de uiterst minzame tegemoetkoming passen hier woorden van dank.

[3]) het z.g.n. Amorphe Temperament.

neiging om graag te fotograferen acht ik daarmede zeer wel congruent. Wat zijn karakter overigens betreft, zien wij kenmerken van sterke vitale en egoïstische en gebrek aan sociale en suprasociale neigingen. Betrokkene, die een duidelijk sensueel uiterlijk heeft, drinkt graag, leeft graag eenzaam, bekommert zich niet om zijn familie (behoudens zijn vader) en maakt zich moeilijk vrienden op zijn werk, verzorgt zich slecht, neemt wel graag een machtspositie in. Zijn gevoelsleven moet duidelijk als onaangepast, althans gestoord worden beschouwd. Herhaaldelijk zijn er aanwijzingen, dat betrokkene graag stiekem sart en pest, hij beschadigt graag auto's en gooit ruiten in. Gedurende de laatste jaren van zijn verblijf in Nederland heeft hij zich — aldus betrokkene — ook aan homosexuele prostitutie overgegeven.

Spoedig nadat betrokkene de 21-jarige leeftijd heeft bereikt en daarmede de gezinsvoogdij is vervallen, besluit hij naar Zweden te gaan, een land, waar — naar hij heeft gehoord — de homosexuelen als gelijkwaardig aan elk ander mens worden gerespecteerd. Door een Nederlandse relatie is het hem mogelijk er dadelijk werk te krijgen en zo komt A. op 6 augustus 1965 in Stockholm, waar hij aan de slag gaat in een radiozaak. De eigenaar verleent hem onderdak in zijn 'stuga' (een buitenverblijfje, dat bijna iedere Zweed er op na houdt) in Spanga, gelegen in de buitenwijken van Stockholm. Het gaat goed en de werkgever heeft plezier in de jongen — tot op het ogenblik, dat hij in november 1965, na enige weken met vacantie te zijn geweest, ontdekt, dat in de stuga een andere Nederlandse jongen, genaamd B., tevens zijn intrek heeft genomen. De werkgever gaat er mede accoord, maar — zegt hij — met betrokkene gaat het dan bergafwaarts. 'Ik wist, dat A. homosexueel was, maar ik heb hem nooit laten merken, dat ik het wist', was het typisch Zweedse antwoord van de werkgever, als de politie na de moord op Drost de werkgever van A. aan een verhoor onderwerpt.

B. is het eerste kind uit een gegoed burgerlijk protestants milieu. Zijn vader, technisch ing., vertoeft als reserveofficier in Indonesië als betrokkene in 1947 wordt geboren. Als betrokkene reeds 3 jaren is, keert zijn vader, een uiterst goed-

willende, maar te autoritaire figuur, naar Nederland terug. De opvoeding komt te liggen in het sterk rationele patroon, hetgeen zo nodig met gestrengheid en gezag wordt afgedwongen. Zo wordt van de jongen een willoos schema gemaakt. Betrokkene begint zijn schoolopleiding weliswaar op een anthroposofische school — waarschijnlijk gestimuleerd door de moeder, op advies van derden — maar na enige jaren neemt de vader, die voor zijn zoon hogere rapportcijfers wil zien, zijn zoon van de school af ('je leert er niets') en stuurt hem naar een technische en later naar een uitgebreid technische school. Zo wordt het stimuleren van de individuele aanleg, de ontwikkeling van het gevoels- en fantasieleven, de gevoelens van persoonlijke verantwoordelijkheid en van respect voor de persoonlijkheidsvorming, die de anthroposofische school bij uitstek bood, afgesneden. De jongen, die een artistieke aanleg heeft en met groot plezier de vrije school volgde, is er diep ongelukkig onder. Zijn ideaal was naar de kunstacademie te gaan, maar als de vader de jongen psychotechnisch heeft laten keuren en een opleiding in de techniek wordt aanbevolen, overheerst de wens van de vader, zonder dat het tussen beiden tot een diep levend gesprek is gekomen over de wensen en verlangens van de jongen. Men versta mij goed: Ik ben ernstig overtuigd van de goede bedoelingen van de ouders met hun zoon, maar het Nederlandse cultuurpatroon is zodanig, dat men zich zelden geheel plaatst in de gedachtenwereld van de ander en aan die ander de autonomie van de geest verleent. Deze levensvorm, een opgave, die telkens weer opnieuw moet worden opgelost, past niet in een rationeel gezagspatroon. Een treffend, maar uiterst triest voorbeeld van een en ander beluistert men in de mededeling van betrokkene bij zijn verhoor in Stockholm, als hij verklaart, hoe zijn feestdag — het des zaterdags met zijn vader bloemen gaan kopen voor zijn moeder — werd bedorven door de stereotiepe vraag van zijn vader, als zij de prijs per bloem hebben gehoord: 'Hoeveel moet ik nu betalen?'

De gedragsmoeilijkheden blijven niet uit. Onder al deze omstandigheden ontstaat er bij betrokkene een aversie, ja een soort dwangneurose tegen de regelmatige schoolgang en als de ouders dan ten slotte dreigen hem naar een internaat te sturen, omdat zijn laatste rapportcijfers weer lager

zijn geworden (laagste cijfer trouwens 6), dan rijpt bij hem het plan om het ouderlijk huis te ontvluchten en naar Zweden te gaan, waar hij na een 6-maands verblijf hoopt op een beurs voor het volgen van de kunstacademie aldaar. Hij gevoelt zich verongelijkt, het verstikte gevoelsleven wordt omgezet in sluimerende agressie- en haatgevoelens.

Wat het temperament betreft, moet de jongen zeker gezien worden als behorende tot het sterk nerveuze type, een 'dagdromer'. In Zweden, waar hij half oktober 1965 arriveerde, is hij herhaaldelijk van baan veranderd, soms reeds na enkele dagen. Hij concentreert zich moeilijk, is spoedig afgeleid, zet niet door, is willoos en hunkert in wezen naar.... autoriteit, die zijn eigen 'vrije ik' hem niet verleent.

Als hij dan begin november 1965 in Stockholm A. ontmoet [1]), is de vriendschap spoedig beklonken en op het verzoek van A. om bij hem te komen inwonen, gaat hij dan ook grif in. Wat in wezen bij A. egoïstische machtsontplooiing is, ziet B. aan voor de juiste autonomie van de mens en hij bewondert hem. B. wordt zo een willoos instrument in de handen van A.

Vast staat, dat B. dadelijk na zijn intrek bij A. van hem heeft vernomen, althans begrepen, dat A. homosexueel is en dat deze zich ook aan homosexuele prostitutie overgeeft, maar tot een intieme homosexuele relatie schijnt het tussen beiden niet te zijn gekomen. Op de gemeenschappelijke bodem van agressieve gevoelens vormen de daarop volgen-

---

[1]) Van belang acht ik, waar die twee elkaar hebben ontmoet. A. geeft op in 'tunnelbanan', d.i. bij of in de 'ondergrondse' te Stockholm, berucht om zijn trefpunt voor homo- en heterosexuele prostitutie. B. geeft echter op 'Kungsträdgarden' in Stockholm, het park in het centrum, waar alle buitenlandse jonge mensen — naar de politie in Stockholm mij mededeelde bijna steeds kinderen uit losgeslagen gezinnen — elkaar ontmoeten. Het is het milieu van de langharige 'mods', waar haschisch wordt verhandeld en gerookt. Het is ook daar, dat B. de 20-jarige zachte, vriendelijke, trouwe, uit Harderwijk komende Drost heeft ontmoet, met wie hij vriendschap sloot, maar die later het slachtoffer werd van de sadistische lustmoord, bedreven door A. en B.

de gesprekken tussen beiden over moorden en kwellingen in concentratiekampen het gewilde onderwerp. Zo hitsen zij elkaar op. Als A. dan tenslotte voorstelt een moord op een homosexueel te begaan, dan vindt dit bij B. practisch geen tegenwerping. Mogelijk gelooft hij eerst niet in de werkelijke volvoering van A.'s plannen, maar als A. ten slotte Drost als *eerste* slachtoffer noemt, dan begrijpt hij, dat het A. ernst is.

Voor A. staat het n.l. vast, dat Drost evenals hij homosexueel is, een bewering, die slechts door één — waarschijnlijk teleurgestelde — vrouwelijke getuige wordt ondersteund. De figuur van Drost is overigens in het dossier niet helemaal uit de verf gekomen. Wel staat vast — en dat was voor de behandeling van het delict als zodanig voldoende — dat Drost B. voor A. had gewaarschuwd en hem had aangeboden bij hem te komen inwonen, een mededeling, die B. aan A. overbracht. Deze mededeling nu wekt bij A. een enorme jaloersheid op. In de daarop volgende haatcampagne van A. tegen Drost wordt B. gemakkelijk meegesleurd. De vriendschapsgevoelens voor Drost — deze had B. herhaaldelijk voor bioscoopbezoeken uitgenodigd en hem aan zijn laatste baan geholpen — die aanvankelijk bij B. bestonden, worden omgezet in haatgevoelens. B. durft ook niet meer terug te treden uit vrees voor consequenties van A. jegens hem. 'Ik was bang mijn enige vriend te verliezen; het was het enige, wat ik had'.

De moord

Zij die met de toestanden in Stockholm goed op de hoogte zijn, wisten reeds lang, dat de leegstaande huizen van het bij het Centraal Station gelegen Klara-kwartier, die op den duur geheel zullen worden gesloopt, onderdak vormden voor de homo- en heterosexuele contacten van de vaak onder invloed van sterke drank verkerende asociale jongelui in de stad.

Maar — zoals reeds eerder onderstreept — het vrijheidsbegrip gaat in Zweden uiterst ver. Komt men niet in strijd met de strafwet of de openbare orde, dan bemoeit men zich niet of nauwelijks met het gedrag van de ander. Zo is het m.i. dan ook mogelijk, dat de sinds 3 weken samenwonende Nederlanders A. en B. in één van die huizen, t.w. Vattuga-

tan 9, waarin beiden, of één van beiden, eerder zijn geweest, op 1 december 1965 aan de 20-jarige Hendrik Elibert Drost in alle stilte een uiterst weerzinwekkende lustmoord kunnen begaan, zonder dat deze moord dadelijk wordt ontdekt. Pas 5 dagen nadien wordt het slachtoffer door 'feestgangers' gevonden. Door de aanwezige touwresten, waarmede het slachtoffer werd gebonden en afdrukken van schoenzolen op de vloer leidt het spoor van de politie aanvankelijk naar 'de vriend' van het slachtoffer, B., doch later ook naar A. Het is namelijk zo, dat A. op het moment van de moord schoenen van B. had aangetrokken. A. had trouwens ook op andere wijze getracht het bewijs tegen hem te ontzenuwen. Vóór de moord wisselden zij elkaars messen, A. stak dat van B. en B. dat van A. bij zich. A. heeft na de moord zijn bebloede kleren in het water van een meer gegooid, terwijl hij tegen B. zei, dat het niet nodig was, dat B. dit deed. Beide verdachten leggen echter spoedig een bekentenis af, al blijft in ieders verklaring hun aandeel in de moord verschillend.

In het vonnis, dat door het Radhusrätt op 3 augustus 1966 werd gewezen, wordt aangenomen, dat de toedracht aldus is geweest. Omstreeks eind november 1965 komen A. en B. overeen, dat zij Hendrik Drost, met wie zij herhaaldelijk samen uit zijn geweest, zullen vermoorden. Het besluit om zulks uit te voeren wordt op instigatie van A. reeds op 1 december genomen, nadat zij op de daaraan voorafgaande avond tezamen een fles whisky hebben leeggedronken. Gewapend met touw om Drost te binden, dolken om hem te doden, zout om in diens aan te brengen wonden te strooien, breipennen om de testikels van Drost te doorboren, wachten zij Drost om 6 uur bij diens bedrijf op. Onder het mom, dat een meisjeskennis van Drost in moeilijkheden verkeert, lokken zij hem mee naar het leegstaande huis, Vattugatan 9. Op de tweede etage binden zij hem, d.w.z. A. bindt hem de handen op de rug, terwijl B. zijn beide voeten bij elkaar bindt. Tevens bindt B. hem zijn shawl voor zijn mond. (Het plan is goed beraamd). Daarna voeren zij hem naar een andere kamer — Drost al springend meekomend — waar hij aan een paal wordt gebonden. Waarschijnlijk is het dan A., die met zijn dolk trui en ondergoed van hals tot buik van het slachtoffer open-

snijdt. Drost, die tot nu toe zich alles had laten welgevallen schrikt dan hevig en begint te roepen, voorzover dat onder de gegeven omstandigheden mogelijk is. Dan komen beide verdachten, althans B. mogelijk in een zekere paniek, want het vooropgestelde plan, dat B. Drost geheel zou uitkleden en hem zou onaneren, wordt niet volvoerd. A. geeft Drost dan enige steken boven op zijn hoofd, waarna deze neervalt; terwijl Drost op de grond ligt, trapt B. hem en snijdt met zijn mes de touwen, waarmede zijn handen nog aan de paal waren gebonden, door. Vervolgens wordt de halsdoek het slachtoffer om de hals gebonden en ieder der verdachten trekt aan een eind om hem te wurgen. A., er niet zeker van zijnde dat de opzet is gelukt, geeft het slachtoffer nog enige malen een diepe dolkstoot in de rug, waarbij het hart wordt geraakt (de sectie wijst uit, dat daarmede de dood intrad).

A. verklaart nog, dat hij, nadat B. de kamer had verlaten, bij de dode is neergeknield en voor diens ziel heeft gebeden.

De behandeling van de rechtzaak in het Radhusrätt [1]) *te Stockholm*

Op 24, 25 en 27 januari 1966 vindt de eerste behandeling plaats. Het onderzoek wordt daarna geschorst tot 26 en 27 juli 1966 i.v.m. een nader onderzoek naar de geestvermogens van beide verdachten.

Vergelijkt men de rechtsbedeling in Zweden met die in Nederland, dan treedt het democratisch aspect in de Zweedse rechtspraak als markant verschil naar voren. De kamer in het Radhusrätt, die zich met behandeling van zaken als de onderhavige bezig houdt, wordt namelijk gepresideerd door een jurist-rechter [2]), geflankeerd door lekenrechters. Bij dergelijke belangrijke zaken zit men bij voorkeur volledig met 9 lekenrechters maar 7 is voldoende.

---

[1]) Het is moeilijk om voor 'radhusrätt' een juiste vertaling te geven, omdat de rechterlijke indeling in Zweden geheel anders is.

[2]) Aanvankelijk was dit in casu rechter Evers, later rechter Ljungström.

Deze lekenrechters worden door de gemeenteraad in Stockholm benoemd; zij hebben niet alleen als bij de jury-rechtspraak te oordelen over het schuldig of onschuldig; neen, de gehele zaak — het bewijs — de schuld — de straf beoordelen zij mede.

Reeds vanaf de oudste tijden vond men in Zweden op het platteland deze democratische lekenrechtspraak [1]) en tot op de huidige dag bleef zij aldaar bewaard; in 1942 heeft men in het parlement een wet aangenomen, die dit democratisch facet uitbreidde tot de steden-'rechtbanken' (radhusrätt) en in 1948 is het aldus ingevoerd. De motivering daartoe was, dat het vertrouwen van het volk — de mens — in de rechtspraak op deze wijze aanzienlijk zou worden vergroot en steeds op nieuw zou worden versterkt.

Zo beschouwt het volk de rechterlijke macht in Zweden dan ook nooit als 'buitenstaanders', als een 'kliek', maar weet het zich met zijn vertegenwoordigers in de rechtspraak verbonden. Het respect voor de rechterlijke macht is in Zweden mijns inziens dan ook groter dan in Nederland [2]). Ik wil de nadelen aan deze lekenrechtspraak verbonden zeker niet onderschatten — de wijze van vragen stellen door de leken is vaak wat suggestief en men is soms geneigd reeds tijdens de behandeling te kennen te geven, hoe men over de zaak denkt — maar ik acht het daarmede bereikte vertrouwen bij de mens belangrijker. Trouwens de president Ljungström deelde mij nog mede, dat deze lekenrechtspraak tevens bewerkt, dat de jurist-rechter, zonder dat hij zich dat zelf bewust is, op deze manier voortdurend op democratische wijze wordt gecontroleerd. In dit verband dient nog vermeld te worden, dat het O.M. in Zweden niet — gelijk de rechters — op enig podium plaats neemt, doch precies als de verdachte aan een tafel op de vloer van de rechtszaal zit. Elk gezagsfacet is daarmede volledig doorbroken en het geloof in de onafhankelijkheid van de

---

[1]) De originele gedachte was, dat deze 'lekenrechters' bijzonder goed op de hoogte waren van de plaatselijke omstandigheden m.b.t. de te berechten zaak en dat zij de voorzitter daaromtrent bij uitstek konden voorlichten.

[2]) anders Dr. J. G. Steenbeek: **De Parlementaire Ombudsman,** pag 12.

rechter bij de mens wordt erdoor versterkt.

Alhoewel het geheim van de raadkamer thans nog bestaat, is momenteel in Zweden het gesprek gaande om meer openheid aan die beraadslaging te geven. Men stelt er prijs op, dat in de toekomst uit het vonnis het eindoordeel van iedere rechter valt te lezen. De veroordeelde — de mens — moet weten, hoe zijn kansen liggen voor een eventueel appel.

Thans is het nog zo, dat er een minimum van 7 lekenrechters moet zijn, willen zij de jurist-rechter kunnen overstemmen.

De gehele behandeling van de onderhavige rechtszaak heeft bij mij groot respect afgedwongen. Aan de verdachten werden dadelijk door de president op staatskosten [1]) de twee beste advocaten, die Stockholm biedt, toegevoegd: Oluf Perselius werd aan B. en Ragnar Gottfarb werd aan A. toegevoegd.

Het onderzoek heeft tot in de uiterste finesses plaats gehad. Vele verbalen werden zodanig opgemaakt, dat letterlijk vraag en antwoord werden gerelateerd. In twee instanties werden psychiatrische rapporten over de beide verdachten uitgebracht, in eerste instantie door dr. Walter Parviainen van de rechtspsychiatrische kliniek in Stockholm, waarna een tweede psychiatrisch rapport werd gevraagd aan het Koninklijk Medisch Bestuur, een staatsorgaan, dat de top vormt van alle medische rijksonderzoekingen, vallende onder het departement van Sociale Zaken. Hier werd het onderzoek opgedragen aan dr. Bo Gerle, die op 5 en 12 juli 1965 zijn zeer omvangrijke rapporten afgaf.

De laatste rapporteur komt tot een ontoerekeningsvatbaarheid van beide verdachten op het moment van de sadistische lustmoord:

'De daad werd door beiden begaan onder invloed van een zodanige abnormale geestestoestand van zo ernstig karakter, dat deze moet worden gelijkgesteld met krankzinnigheid,

---

[1]) aan ieder werd een honorarium van ruim ƒ 3.000,— toegeschat.

zodat beiden ter behandeling in een krankzinnigengesticht zullen moeten worden opgenomen' [1]).

Gelet op de wijze waarop beide verdachten in hun jeugd gevoelsmatig en in een humane benadering van de mens te kort zijn gekomen, kan men vrede hebben met het uiteindelijke resultaat: Het Radhusrätt, t.a.v. beide verdachten 'moord' bewezen achtende, volgde namelijk het advies in het tweede rapport en beval, dat beide verdachten ter verpleging in een krankzinnigengesticht zouden worden opgenomen.

Waar de psychiatrische rapporten 'geheim gestempeld' [2]) waren, kan ik mij over de inhoud en de motivering van het advies geen oordeel vormen. Wel zij medegedeeld, dat ik betwijfel, of men, voor het geval de verdachten in Nederland zouden zijn berecht, t.a.v. beiden tot een opname in een krankzinnigengesticht zou zijn gekomen. Want immers alleen bij een volledige ontoerekeningsvatbaarheid maakt het Nederlandse Wetboek van Strafrecht (art. 37) het mogelijk, dat de rechter een dergelijke maatregel oplegt. Wordt de verdachte verminderd toerekeningsvatbaar ge-

---

1) § 3 van Hoofdstuk 31 van 'Brottsbalken' luidt (in vert.): 'Indien het psychiatrisch onderzoek van iemand, die een misdrijf heeft begaan, resulteert in de uitspraak, dat voor betrokkene verpleging in een krankzinnigengesticht noodzakelijk moet worden geacht, dan moet de rechtbank, indien deze een dergelijke noodzakelijkheid aanwezig acht, beslissen, dat betrokkene wordt overgedragen aan een verpleging in overeenstemming met de krankzinnigenwet. Indien het misdrijf niet werd begaan onder invloed van krankzinnigheid, zwakzinnigheid of andere geestelijke abnormaliteit van zo een diepgaande aard, dat deze moet worden beschouwd als gelijkgesteld met krankzinnigheid, mag een dergelijke maatregel slechts genomen worden, indien bijzondere redenen daarvoor aanwezig zijn.'

2) Zweden huldigt het voortreffelijke democratische beginsel van openbaarheid van overheidsstukken, krachtens welk iedere burger — behoudens uitzonderingen neergelegd in een aparte wet (de 'Sekretesslag') — het recht heeft om de documenten, die bij de overheid binnenkomen en door haar worden uitgevaardigd, in te zien, daarvan afschriften te nemen en de gedachten daarvan te openbaren. Vorengenoemde psychiatrische rapporten nu vallen onder de uitzonderingsbepalingen.

acht, hetgeen ik, gelet op de draagwijdte van de eerder genoemde § in de Zweedse Misdrijvenwet en de daarop gebaseerde uitspraak van het Radhusrätt, in casu bij een berechting in Nederland zeer wel voor mogelijk had gehouden, dan eist de Nederlandse strafwet (art. 37a), dat naast de maatregel 'van ter beschikkingstelling van de regering, teneinde van harentwege te worden verpleegd' tevens een straf (en in gevallen als de onderhavige is dit natuurlijk altijd een gevangenisstraf) wordt opgelegd. Een situatie, die m.i. reeds zeer lang om een herziening vraagt! Nu is er in Nederland wel reeds gedurende enige jaren een discussie gaande over de vraag, of artikel 37a Wetboek van Strafrecht eist, dat de straf aan de verpleging vooraf moet gaan, hetgeen in de praktijk, voorzover mij bekend, nog altijd geschiedt; doch de voorstanders van de om te keren volgorde [1]) overtuigen mij op basis van de bestaande Nederlandse wetsbepaling nauwelijks, omdat hun zienswijze tot de conclusie zou moeten leiden, dat de wetgever dan van de onmenselijke gedachte zou moeten zijn uitgegaan om de genezen verklaarde na zijn genezing alsnog te straffen. Zij hebben die consequentie ook zeer wel ingezien en hebben derhalve reeds lang gepleit voor een wetsherziening op dit punt, zodanig, dat de duur van de dwangverpleging op de straftijd in mindering kan worden gebracht. Er is echter nog een ander argument, op grond waarvan ik moeilijk kan aannemen, dat de Nederlandse wetgever bij hantering van het onderhavige vraagstuk het belang van de individu — de patiënt — voorop zou hebben gesteld, gelijk bij § 3 van hoofdstuk 31 van 'Brottsbalken' juist wel het geval is. Nergens wordt in de Zweedse misdrijvenwet van 21 december 1962, ingevoerd op 1 januari 1965, immers de eis gesteld, dat 'het belang van de openbare orde een verpleging bepaaldelijk moet vorderen', gelijk bij ons het geval is (art. 37 lid 3 Wetb. v. Strafrecht). Dit brengt met zich mede, dat de Nederlandse rechter de op te leggen correctie tevens moet beoordelen vanuit een geobjectiveerd

---

[1]) O.a. Brongersma (**Nederlands Juristenblad,** 1963, pag. 661 e.v.), Enschede (**Hand. der Ned. Jur. Vereniging,** 1964 I, pag. 105 e.v.) en Wiersma (**Tijdschrift voor Strafrecht,** jaarg. 1966, pag. 13—28) bepleiten zulks op uiterst te waarderen humane motieven.

gemeenschapsbelang en niet alleen in het belang van de verdachte, de patiënt, de mens.

Het laatste nu is juist een typisch facet van de Scandinavische cultuur. Bij bijna alle vraagstukken benadert men in Scandinavië de problemen altijd weer van de mens uit. Het respect voor de mens [1]), de medemens, de ander, vormt het essentiële element van de Scandinavische democratie. Het zwaartepunt komt er dus te liggen op de democratie als gezindheid, als levensvorm, die ieder in zijn eigen kring heeft te vervullen, of het nu het huwelijk, het gezin, de school, het kantoor, het departement, de politie of de rechtszaal betreft. Als zodanig wordt het nooit gerealiseerd door gezag, maar wel door voorbeeld, nooit door macht, maar wel door het gesprek; de geestelijke vrijheid van de mens is er onverbrekelijk mede verbonden.

In het Zweedse liberale dagblad *Dagens Nyheter* van 12 september j.l. heeft men kunnen lezen, dat een katholieke Zweed, die in New-York voor de televisie werd geïnterviewd, heeft gezegd, dat de Zweden meer geïnteresseerd zijn in Martin Luther King dan in Martin Luther. Dit oordeel bevat veel waars, maar ik zou deze uitspraak liever willen interpreteren in de geest, waarin de Deense dichter-theoloog-wijsgeer Grundtvig het heeft gezegd: 'Eerst de mens, pas daarna Christus'.

Stockholm, 15 september 1966

---

1) Vergl. hiermede § 24 van de Zweedse beginselenwet Gevangeniswezen van 21 dec. 1945, welke (in vert.) luidt: 'De gedetineerde zal bejegend worden op flinke en gedecideerde wijze, doch met respect voor zijn menselijke waardigheid .....'

Gerard J. M. van het Reve

ROMANTIEK DER RODE REVOLUTIE

4. De droom der Wereldrevolutie

Het zal, denk ik, zo omstreeks het jaar 1920 geweest zijn, of mogelijk al eerder, toen ik bevriend werd met Is. Carvalho. Hij was leraar in de Duitse taal op een HBS te Zaandam; ik was bijzonder op hem gesteld en één der vele redenen daartoe was het feit, dat hij Heinrich Heine beter kende dan ik. Als we over Heine spraken, gingen we al gauw over in het Duits en we doorspekten onze gesprekken met Heine-citaten. Ik heb nooit iemand gekend, die beter thuis was in Heine dan mijn vriend 'Ies' Carvalho, tenzij misschien Sam de Wolff. Hoewel Ies Herman Gorter niet minder vereerde dan ik, was Heine ons toch méér vertrouwd en nader dan de zichzelf schijnbaar altijd doodernstig nemende en plechtstatige Gorter, die Heine dan ook niet tot zijn 'Grote Dichters' heeft kunnen rekenen. Verwantschap met Heine was, geloof ik, vooral gebaseerd op Heines vermogen tot zelfspot, een eigenschap die in ons land, vooral sinds de massamoord op de Joodse Nederlanders tijdens de jongste oorlog, nòg spaarzamer voorkomt dan vroeger en veelal nóg minder wordt begrepen en gewaardeerd.

Wij intussen, mijn politieke vrienden en ik, konden het buiten deze zelfspot niet stellen. De spanning waaronder wij leefden en moesten werken, en die voortdurend werd versterkt door de tegenstelling tussen onze droom van een revolutie, die op wereldschaal onze communistische idealen moest verwezenlijken en de nuchtere werkelijkheid van de verhoudingen in Nederland, — deze spanning was alleen maar dragelijk te maken door zelfspot. Het was ook geen kleinigheid: de 'wereldrevolutie' grijpbaar dicht nabij te weten, en tegelijkertijd te moeten ervaren en erkennen, dat ze mogelijk nog wel in een ver verwijderde toekomst zou kunnen liggen....!

Intussen voltrok zich in de jaren 1920–1921 en 1922 het wonder van de overwinning van het Russische rode leger op al zijn tegenstanders.

'Nou schiet het toch op, Ies!' zei ik triomfantelijk.

Ies Carvalho knikte bedachtzaam en zelfs instemmend, maar merkte niettemin op, dat het toch nog wel een grote veertien dagen zou duren.

'Och jij!' barstte ik uit.

En ik betoogde dat al de contra-revolutionaire aanvoerders – Wrangel, Koltsjak, Krasnow, Kaledin Skoropadski – allemaal! en de generaals Joedenitsj, Denikin, noem maar op – dat al dat geboefte en hun hele aanhang verpletterend was verslagen. En dat ondanks de steun van Engelse, Amerikaanse, Franse en Tsjechische interventie....

'Ies, je zult het zien!'

'Ja', erkende Ies, de berichten waren goed, zelfs gunstig, maar....

Volijverig viel ik hem in de rede, ik somde alle argumenten op, die me maar snel genoeg te binnen wilden schieten: het rode leger, dat in december 1919 nog maar 485000 man telde met 500 kanonnen en 2700 machinegeweren, was nu in 1920 ondanks alle zware verliezen aangezwollen tot een macht van niet minder dan 5 miljoen soldaten! En dat wonder had alleen maar kunnen worden volbracht, omdat die contra-revolutionaire generaals nu eenmaal niets anders hadden kunnen doen dan achter hun fronten de oude adelsheerschappij te herstellen! En daardoor werden de Russische boeren, die zich hun land natuurlijk niet weer wilden laten afnemen overal naar de kant van de Bolsjewiki gedreven....

'Ja, ja!' knikte Ies. Hij gaf me gelijk, 'het was inderdaad je reinste Don Quijoterie' om op die manier het overleefde verleden weer nieuw leven te willen inblazen. 'Ze zijn hun eigen doodgravers!' beweerde ik triomfantelijk. En toen haalden we natuurlijk Heinrich Heine weer aan en we kwamen te spreken over wat Heine over Don Quijote allemaal wel had opgemerkt.

Vele jaren later – het was tijdens de burgeroorlog in Spanje – werd ik in Madrid aan dit gesprek herinnerd. Ik stond toen bij het grote dubbele ruiterstandbeeld van Don

Quijote en Sancho Panza. De vermaarde ridder van de droevige figuur zat daar op zijn scharminkelig paard Rossinante, hij strekte de hand uit in de richting waar, op enkele kilometers afstand, de mannen van de Internationale Brigade en Franco's troepen tegenover elkaar lagen en tussen de puinhopen met mitrailleurvuur en handgranaten tekeer gingen. Don Quijote strekte de hand uit, maar Sancho Panza, die op zijn ezel achter hem aankwam, scheen hem van wéér een wanhopig avontuur te willen weerhouden.... Ik werd me toen de merkwaardige verwantschap bewust, waarop Heinrich Heine reeds zo uitdrukkelijk had gewezen: Don Quijote werd eeuwenlang het mikpunt van de spot der wereld, omdat hij dwaas genoeg was hardnekkig te blijven vasthouden aan het waandenkbeeld, dat in een lang-overleefd verleden thuishoorde, in zijn, Don Quijotes eigen tijd. Maar, zo waarschuwde Heine, – en dat was aan ons adres gericht, 'het is stellig een niet minder grote dwaasheid, als men de toekomst al te vroegtijdig in het huidige wil overbrengen.' En hij voegde daar nog bij: 'een des te fataler dwaasheid als men slechts over een zéér magere klepper, een armzalige wapenrusting en over een zwak lichaam te beschikken heeft!'

Het was in maart 1920, dat er plotseling sprake was van een revolutionaire situatie in Duitsland. Dat was tijdens de Kapp-putsch. De toenmalige Duitse regering had haar voornemen te kennen gegeven de zogenaamde 'vrijkorpsen' af te danken. Dat waren huurlingen-benden, bestaande uit resten van het vroegere Duitse leger, van wier diensten de Duitse regeerders weliswaar dankbaar gebruik hadden gemaakt bij het meedogenloos neerslaan van communistische opstandspogingen, maar die ze nu geloofden wel te kunnen missen. Het waren allemaal ontwortelde, veelal avontuurlijke desperado's, die alle gruwelen van de oorlog hadden overleefd en nu overal waar ze kans hadden, de bevolking terroriseerden. Toen de regering aanstalten maakte één dier vrijkorpsen, namelijk de beruchte 'Brigade Ehrhardt' af te danken en te ontbinden, bleek ze haar macht te hebben overschat. De Brigade Ehrhardt rukte op naar Berlijn, de regering week uit naar Dresden en de aartsreactionaire

Wolfgang Kapp, de stichter van de 'Deutsche Vaterlandspartei' werd rijkskanselier en ministerpresident van Pruisen! Kortom, Kapp werd tot dictator uitgeroepen. De heerlijkheid van Herr Kapp duurde overigens maar drie dagen. In Berlijn werd de algemene werkstaking geproclameerd en doorgevoerd. Ook werden de arbeidersraden opnieuw tot leven gebracht en in vele plaatsen wisten de arbeiders zich van wapens te voorzien.

Naar mijn mening was er nu geen twijfel meer mogelijk: dit was het sein tot de lang-verbeide Duitse proletarische revolutie en ik popelde om er bij te zijn. Ik moest en ik zou naar het Ruhrgebied, een reportagetocht wilde ik ondernemen om dit historische gebeuren te beschrijven. Iedereen in mijn omgeving vond dat, tot mijn genoegdoening, nuttig en nodig, maar het duurde toch nog een paar dagen voor ik alles had kunnen regelen, vooral wat mijn dagelijks werk voor de krant betrof. Toen ik er tenslotte samen met Jan Proost op uit trok, had Herr Kapp zich inmiddels al uit de voeten gemaakt naar Zweden. Niettemin waren wij overtuigd, dat de eigenlijke strijd om de macht in Duitsland nog moest beginnen. Jan Proost moest vooraf nog naar Bremen en zo reisden we eerst samen naar Nieuweschans om daar — illegaal natuurlijk! — de grens over te gaan.

Jan Proost noemde zich in die dagen reeds Jan Jansen en onder die naam was hij, ondanks al zijn zorgvuldig behoede anonimiteit, al min of meer bekend. Maar hij bleef voor velen een mysterieuze figuur, trouwens op het moment, nu ik het een en ander over hem zou willen vertellen, wordt me pas duidelijk hoe weinig ik eigenlijk van hem weet. Maar ik weet wel, en met grote zekerheid, dat alle communisten van wie mij bekend is dat zij op enigerlei manier met hem hebben samengewerkt, groot respect voor hem hadden. Ikzelf waarschijnlijk nóg meer dan vele anderen omdat ik tot in bijzonderheden wist, dat hij onder vaak allerminst denkbeeldig gevaren, de verbindingen onderhield tussen de communistische organisaties in de verschillende delen van Duitsland, berichten en instructies overbracht en zichzelf daarbij niet spaarde. Dikwijls kwam hij onverwachts aankloppen, uitgehongerd, verwaarloosd, vaak dodelijk vermoeid. Mijn vrouw had altijd zijn schoon onder-

goed gereed liggen, bij ons kreeg hij te eten, kon hij zich reinigen, uitslapen en weer op adem komen. Hij was het type van de 'ware gelovige', een van die revolutionaire geestdrijvers, zoals ik mij die eigenlijk nog het best kon voorstellen als religieuze fanatici, gelijk die, naar ik dacht, in vroeger tijden misschien vaker voorkwamen dan in onze dagen.

Ik kende Jan Proost overigens al sinds 1916, dat was in de tijd dat ik nog in Breda soldaat was en als 'badmeester' fungeerde, zoals ik reeds vertelde. Daar, in Breda kreeg ik uit Almelo door mijn vrouw een briefje van Wijnkoop toegezonden, waarin deze mij meedeelde, dat 'de kunstschilder Proost', wonende op het kasteel 'de Binckhorst' in Den Haag mij graag wilde spreken. Ik begreep uit de verdere aanwijzingen, dat men mij nodig had voor inlichtingen over grenssituaties, zulks in verband met plannen om in het Duits gedrukte brochures en kranten naar Duitsland te smokkelen. Het kostte mij niet veel moeite in het bezit te komen van een zestal militaire stafkaarten, waarop alle wegen en weggetjes in onze grensgebieden waren aangegeven, van Nieuweschans tot Venlo en nóg zuidelijker tot Vaals toe. Ik heb van die smokkelpraktijken later wel bijzonderheden vernomen, bijvoorbeeld hoe men communistische geschriften in vaatjes margerine verborgen over de grens bracht. Jan Proost was bij deze levensgevaarlijke praktijken rechtstreeks betrokken, en hij had op vele grensplaatsen offervaardige helpers. Daarvan had ik destijds nog geen vermoeden en ik stelde me heel wat voor van het bezoek bij die kunstschilder op dat kasteel. Ik kneep er in de namiddag van de afgesproken dag dan ook zo gauw mogelijk tussen uit, daarbij het middagmaal, bestaande uit bruine bonen met dobbelsteentjes spek versmadend.

Bij de aankomst in Den Haag wachtte mij voor het station een man, die zonder zijn lange loden fietscape onopvallend zou zijn geweest. Nu dacht ik dadelijk: dat is-t-ie! Hij kon mij in mijn uniform ook onmiddellijk thuisbrengen en we gingen dus maar dadelijk bijna zonder enig voorafgaand gesprek naar 'het kasteel'. Dat bleek eer een ruine te zijn bewoond door een kolonie van artisten, voornamelijk schilders naar het mij voorkwam. In het atelier van Jan Proost waar een blind paard weinig schade zou hebben

kunnen aanrichten, spreidde ik mijn stafkaarten op de vloer uit en gaf mijn toelichtingen ten beste. Toen het onder al die bedrijven al bijna donker begon te worden, zei mijn gastheer plotseling:

'Zeg, je zult wel honger hebben, niet?'

Ik knikte nadrukkelijk ten teken dat zijn vermoeden juist was, waarop hij informeerde of ik van.... bruine bonen hield. Ik bevestigde dit natuurlijk onmiddellijk en nadat onze kunstenaar het maal gekookt of opgewarmd had, hebben wij er samen met smaak van gegeten.

Toen Jan Proost en ik in Nieuweschans waren aangekomen, vervoegden we ons bij het communistische raadslid ter plaatse, onze vriend Klooster, een bijzonder sympathieke en populaire man, die ons, toen we hem hadden verteld dat we 'naar de overkant' wilden, met enkele woorden te kennen gaf, dat we ons verder om niets hadden te bekreunen. Tot bij middernacht zaten we dus bijeen, aten en dronken, rookten en praatten. Toen kwam een jonge man ons halen, die ons tot aan het eind van het dorp bracht waar de weilanden begonnen. Daar stond nog een jonge kameraad te wachten en met hun beiden namen de jongelui een plank van wel een meter of vier op, die ze voor ons uit droegen. We liepen onder de bescherming van een laaghangende nevel; de koppen van de beide jongens doken er telkens uit op. Toen we bij een brede sloot kwamen werd de plank er over heen gelegd en diende deze ons als brug. Dit werd om de paar honderd meter herhaald, we volgden zo een schuine lijn tussen de sloten totdat we na een mars van anderhalf uur door de drassige weiden de laatste sloot overstaken en op een weg uitkwamen. Dit was, zo legden onze gidsen uit, de weg die we alleen maar hadden te volgen tot we bij een veerpont zouden aankomen. Daar wees de weg naar Leer zich vanzelf. We namen afscheid van de beide jongelui en begonnen onze mars. Het leek me toe, dat we er allebei tamelijk gewoon uitzagen. Proost droeg op zijn linkermouw een rouwband, een attribuut, dat men niet licht bij een revolutionair zou verwachten. Ik maakte er een spottende opmerking over, maar Proost zei dat het hem camoufleerde; trouwens hij had met die bedoeling ook altijd een kleine zakbijbel bij zich!

We hoefden aan het veer niet lang te wachten, het was al licht geworden en er waren meer liefhebbers, mensen die naar hun werk gingen en evenmin spraakzaam als nieuwsgierig waren. We trokken bij het veer en verder ook nergens de aandacht, gingen in Leer op de trein naar Bremen, waar Proost zijn connecties had. Hier vernamen we de laatste berichten en maakten we kennis met een Duits-Amerikaanse communist, die voor de Amerikaanse revolutionaire pers in het Ruhrgebied inlichtingen hoopte te verzamelen. Het leek me een nogal lawaaierige man, maar Proost knikte me geruststellend toe, het was dus wel in orde.

Het bleek intussen helemaal niet zo'n eenvoudige zaak om van Bremen naar het Ruhrgebied te komen. De treinenloop was nogal chaotisch en we bereikten tenslotte weliswaar Hamm, maar daar konden we dan ook beslist niet verder. We informeerden naar een mogelijkheid Dortmund te bereiken, waar geen kans op was, er werd, zo verzekerde men ons, hier in de omliggende plaatsen overal hevig gevochten en de strijd eiste veel slachtoffers. Ik was hiervan onder de indruk en ik geloof dat ik het makkelijker had kunnen verwerken, als ik mezelf gewapend bij de rode strijdkrachten had kunnen aansluiten. Onze Duits-Amerikaanse kameraad was, denk ik, niet minder bewogen dan ik. Maar hij reageerde heel anders, hij liep op het station van de ene autoriteit naar de andere, overal inlichtingen vragend. Zijn zelfbewust optreden maakte intussen dat niemand er aan dacht te vragen wat wij hier eigenlijk te maken hadden. Ook was zijn methode wel de echte journalistieke manier, oordeelde ik, wat hij kon doen, want hij riskeerde niets omdat hij een Amerikaans paspoort in zijn zak had. Men stond hem hoffelijk te woord en liet ons zelfs buiten het station de stad ingaan. De commandant van een patrouille hield ons staande en zei, dat we ons helemaal niet op straat mochten ophouden.

'O, bitte', antwoordde onze vriend, 'neem ons dan voor vannacht maar gevangen, dan hebben we tenminste onderdag'. De patrouille-commandant was hiertoe gelukkig niet bereid.

In de stationswachtkamer was het propvol vermoeide reizigers en op de vloer lagen soldaten van de Rijksweer,

dat zouden dus wel 'witten' zijn. Ik ging ook maar op de vloer liggen: ik had namelijk in drie nachten nauwelijks geslapen. Om het uur, zo vertelden mijn reisgenoten me later, hadden ze een kop hete zwarte zogenaamde koffie gedronken.

'Het smaakte alsof half Berlijn zich de voeten er in had gewassen', zei onze Duits-Amerikaan. In de vroege ochtend konden we met een lokaaltreintje een eind mee in de richting van Unna, waarna we te voet verder zouden gaan. Deze mededelingen bleken juist; toen we met het treintje niet verder konden, gingen we op mars en na een half uur gaans kwamen we aan de eerste posten van de rode troepen. Men geleidde ons naar het gemeentehuis van Unna, waar we de 'Vollzugsrat' in nogal nerveuze stemming aantroffen. Niettemin verleende men ons, toen we ons naar tevredenheid hadden gelegitimeerd, alle hulp en medewerking.

We werden gewaar, dat alle troepen in deze sector zich zouden terugtrekken op Dortmund. Dit was overeengekomen op een conferentie in Bielefeld, waar men een soort wapenstilstand had bereikt. Die 'wapenstilstand' was blijkbaar door de tegenpartij verbroken, zo scheen het ons althans, maar het terugtrekken op Dortmund zou niettemin doorgaan.

Ik had gelegenheid een jonge man te interviewen over de kwestie, hoe men het toch had klaargespeeld in zulk een korte tijd een georganiseerde legermacht op de heen te brengen! Hoe was dat toch allemaal in zijn werk gegaan?

'Heel eenvoudig eigenlijk', stelde de jonge man vast. Toen na de staatsgreep van Kapp de arbeiders zich opmaakten tot een grote stakingsactie tegen de openlijke contra-revolutie, waren het arbeiders uit Hagen in het Sauerland, die duidelijk de noodzaak van de bewapening der arbeiders inzagen. Want met staken alleen was de contra-revolutie niet te verslaan; tegen het wapengeweld van de reactie moesten de wapenen der revolutionaire arbeiders worden gesteld. Dat hadden de arbeiders uit Hagen in praktijk gebracht, ze ontwapenden de 'Grüne Sicherheitswehr', ze bestormden de politieposthuizen en gingen de openbare gebouwen bezetten.

'Was dat alleen in Hagen?'

'Neen', was het antwoord. Het zou wel op verschillende manieren gebeurd zijn in de diverse plaatsen. Hij had het alleen in Hagen met eigen ogen gezien. Daar hadden ze op die manier een grote hoeveelheid wapens veroverd, met behulp waarvan ze in alle kleinere plaatsen de contra-revolutionaire troepen ontwapenden. Het was, zei hij, als het ware van zelf gegaan. De arbeiders formeerden bataljons en kozen hun eigen aanvoerders. Zo was de kern van het Rode Leger gevormd!

Het bleek, dat we met de elektrische tram naar Dortmund konden komen en we maakten natuurlijk zo gauw mogelijk gebruik van deze gelegenheid. Tijdens de tramreis op weg naar Dortmund zagen we overal langs de straatwegen de kolonnes van het terugtrekkende Rode Leger marcheren, vier aan vier. Er werd gezongen de 'Arbeiter-marseillaise' en de 'Internationale'. Maar het meest zong men het eigen revolutie-lied, dat in die dagen, naar men mij verzekerde, geboren was:

Auf, auf zum Kampf, zum Kampf,
Zum Kampf sind wir geboren,
Auf, auf zum Kampf, zum Kampf,
Für Freiheit und fur Recht!
Dem Karl Liebknecht haben wir 's geschworen,
Der Rosa Luxemburg reichen wier die Hand.

Het werd gezongen op een nogal sentimentele melodie naar het mij voorkwam, maar men kon er blijkbaar voortreffelijk op marcheren.

In Dortmund werden we te woord gestaan door een lid van het Uitvoerend Comité van de stad. Hij vertelde ons dat dit Comité, de Vollzugsrat, op het moment zonder voorzitter zat, want deze, dr. Meinberg, was door de 'witten' gevangen genomen, volkomen in strijd met wat in Bielefeld plechtig was overeengekomen. Nu waren op last van de Vollzugsrat een tiental der aanzienlijkste burgers in hechtenis genomen en die zouden pas worden vrijgelaten als Genosse Meinberg weer in hun midden zou zijn. Dat zou, naar hij verwachtte, nu wel gauw het geval zijn. Hij bleek gelijk te hebben, want de voorzitter was een paar uur later weer op zijn post terug. Het bericht hiervan was

niet onmiddellijk bekend en er heerste een toenemende beroering in de stad. De houding der verbitterde arbeiders was dreigend genoeg en de neringdoenden sloten de winkels; de rolluiken gingen rammelend omlaag. En de nieuwsgierigen op straat stoven uiteen, toen patrouilles enkele losse schoten afvuurden. Zodra echter het bericht van de behouden terugkeer van voorzitter Meinberg werd bekend gemaakt, terwijl tegelijkertijd de rode kolonnes de stad binnentrokken, kreeg alles weer een rustige aanblik.

We betwijfelden of we diezelfde dag nog naar Essen zouden kunnen komen. We waren ook overigens tamelijk uitgeput, zodat we maar besloten in een hotel te gaan, waar we, na ons heerlijk te hebben gewassen, in bed kropen. We lagen er misschien net een half uur in toen we er uitgeklopt werden: een auto stond voor ons klaar en we werden in een razend tempo via Bochum naar Essen gebracht. Af en toe werden we aangehouden door Rode Posten.

In Essen meldden we ons op het bureau van het partijorgaan *Spartakus* waar er voor mij een document werd opgesteld, een 'Ausweis', waarin stond dat ik, 'ter informatie' naar het Rijnland was gekomen en waarin 'die roten Truppen' verzocht werden me ongehinderd te laten passeren en me alle hulp te verlenen. In de 'Kaiserhof', één der grootste hotels van Essen was de Centrale Arbeidersraad gevestigd. Hier botste ik als het ware op mijn vriend Willy Schönbeck, die blijkbaar een belangrijke functie had. Hij scheen me weinig veranderd, alleen had hij zich de laatste dagen geen tijd gegund zich te scheren. Hij vertelde me hoe in de novemberdagen van 1918 bijna de hele Amsterdamse 'Kampf'-groep zich met Wilhelm Pieck als woordvoerder aan het hoofd, zonder papieren bij de grenswacht in Kaldenkirchen had gemeld met de mededeling: Wij zijn deserteurs van het voormalige Duitse keizerlijke leger en we komen naar het vaderland terug om ons in dienst te stellen van de Duitse revolutie!

'Sjonge', zei ik, 'daar had ik bij willen zijn! En lieten ze jullie zo maar passeren?'

Willy lachte en maakte me duidelijk dat de grensbeambten hen met alle verschuldigde eerbied hadden ontvangen.

'Het was hun geraden ook!' zei hij grimmig. Ik had nog graag wat met hem gesproken, maar ik mocht hem niet

langer ophouden. We informeerden naar de mogelijkheid Düsseldorf te bereiken. Treinen liepen er niet meer, men kon alleen een eindweegs die kant op met de elektrische tram en dan zou het misschien mogelijk zijn te voet naar Mühlheim te komen. We kwamen inderdaad, op weg naar Mühlheim, behouden in een klein plaatsje waarvan ik de naam niet meer weet. Vandaar verder te voet, maar na een goed uur te hebben gelopen, bleek dat we niet verder konden. We zagen het trouwens zelf, er werd zwaar geschoten en de rode troepen handhaafden zich blijkbaar met moeite. Dus moesten we naar Essen terug, waar we wel een hotel vonden, maar nergens iets te eten. Pas de volgende morgen slaagden we er in brood te krijgen en we besloten te voet naar Werden aan de Ruhr te gaan. Ik nam afscheid van Jan Proost, die — uiteraard — nieuwe vertrouwelijke opdrachten had aanvaard en dus niet met ons meeging. Het was drie uur gaans naar Werden, maar het was prachtig weer en het was Paaszondag. Ik zag er geen bezwaar in ook de resterende 5 uur naar Düsseldorf te marcheren, maar mijn Duits-Amerikaanse kameraad had daar geen zin in, hij liep het stadje af om een rijtuig te huren. Hij slaagde daar ook nog in: voor 500 mark was een stalhouder bereid ons naar Düsseldorf te brengen. Dit was het soort journalistiek waar hij van hield, zei mijn reisgenoot. Het kostte hem waarschijnlijk niet meer dan één dollar, denk ik, want in die tijd was de devaluatie van de Duitse mark al aardig begonnen.

In Düsseldorf, dat binnen het door de Fransen bezette gebied lag, heerste een vreemd aandoende rust. We zorgden eerst voor de inwendige mens en begaven ons vervolgens naar de 'Arbeiterrat', waar we kennis maakten met Genosse Schmidt, de leider van de beweging in Düsseldorf. Een rustige man, die me deed denken aan Jan Ceton. Ik had een uitvoerig gesprek met hem over de politieke situatie. Hij was gematigd optimistisch: men had de gevaarlijke reactionaire staatsgreep van Kapp kunnen verhinderen, de arbeiders hadden wapens kunnen veroveren en bleken in staat zich ter dege te laten gelden. Dat was toch zeker niet gering en voor het moment misschien meer dan men had kunnen verwachten. Overigens stond men pas aan het begin, hij vertrouwde er op dat de invloed van de Commu-

nistische Partij in de naaste toekomst, vooral ook door de voortschrijdende inflatie, de waardevermindering van het geld, sterk zou toenemen en zo zou zich de Duitse revolutie geleidelijk onvermijdelijk — naar links ontwikkelen....

Voor mij klonk zijn betoog aannemelijk genoeg, maar het ging me natuurlijk allemaal veel te langzaam. Genosse Schmidt haalde de schouders op en lachte. Mijn Duits-Amerikaanse reisgenoot, die ongeveer even oud was als Genosse Schmidt en dus wel een kwart eeuw ouder dan ik, lachte eveneens goedmoedig en begrijpend: 'als jullie in Holland de Kaiser maar goed bewaken en vasthouden, dan zullen wij het hier wel klaarspelen!'

Een dag of drie ben ik met die Duits-Amerikaanse communist samen geweest ik heb zijn naam geweten en we hebben elkaar vrijwel al die tijd zelfs bij onze voornamen genoemd. Maar nu ben ik 's mans naam totaal vergeten, zijn opmerking over het aan Wilhelm de Laatste verleende asyl is me echter altijd bijgebleven.

Genosse Schmidt gaf me een gestempeld document, dat me zou wapenen tegen mogelijke Franse controle in de trein. Het heeft hiervoor ook behoorlijk dienst gedaan. Ik besloot niettemin in Kaldenkirchen te voet over de grens te gaan naar Venlo, omdat ik geen paspoort had. Daarvoor meende ik een tamelijk plausibele reden te hebben: Jan Proost had me namelijk verzekerd uit betrouwbare bron te weten, dat als communisten bekendstaande gegadigden weliswaar een paspoort uitgereikt kregen, maar dat was dan hier of daar voorzien van een bepaald onopvallend kenteken, zodat je bij de pascontrole onvermijdelijk in de gaten liep. Dus gaf ik er de voorkeur aan bij Kaldenkirchen door de bossen naar Venlo te wandelen. Het was helemaal niet moeilijk zo ongezien de grens te passeren en in Venlo de trein naar Amsterdam te nemen.

Ik beschreef in de volgende dagen in een viertal artikelen mijn indrukken. Men vond ze blijkbaar de moeite waard en door bemiddeling van Rutgers werden ze zelfs in het Frans vertaald en opgenomen in *La Vie Ouvrière.*

Mijn geloof in de onvermijdelijke hernieuwde uitbarstingen van de Duitse proletarische revolutie en de hierbij aansluitende droom van de 'wereldrevolutie' bleef ik onverminderd koesteren. Ik stelde mezelf — in overleg met

Nutters natuurlijk — aan als buitenland-redacteur van *De Tribune,* waarbij ik de derde pagina van de krant voor mijn rekening nam. Ik schreef hiervoor elke dag een 'algemeen overzicht', dat ik aanvulde met de nieuwste berichten en met korte vertaalde beschouwingen. Omdat we op de derde pagina een feuilleton moesten hebben, speelde ik met de gedachte om *De Moeder* van Maxim Gorki te vertalen. Uit het Duits natuurlijk. Nutters moedigde mij hiertoe aan en van mijn vriend Ies kreeg ik vooral veel steun; wij namen samen mijn vertaalpogingen nauwkeurig door, vergeleken zin voor zin met de Duitse tekst en Ies keurde mijn vertaling goed. Het vervulde me met grote voldoening toen in juli 1920 *De Moeder* als feuilleton in onze krant begon te lopen.

In deze tijd hadden de Sowjetlegers zich te weer moeten stellen tegen invallen van Poolse strijdkrachten. De Poolse dictator Pilsoedski had zich verbonden met de Oekrainse Hetman Petljoera en Poolse troepen slaagden er zelfs in Kiew te bezetten. Maar in mei 1920 moesten de Polen voor het Rode Leger terugtrekken. Ik bracht in die dagen vaak lyrische beschrijvingen van de opmars der Rode Ruiterij, die de Poolse troepen terugdrong tot over de Poolse grenzen.

Op 31 juli 1920 luidden de berichten dat de Sowjettroepen Warschau nagenoeg hadden bereikt, gelijk ik uitvoerig en geestdriftig beschreef. Een kaart in onze krant 'welwillend afgestaan door het *Handelsblad*' verduidelijkte deze situatie. In de begindagen van augustus schreef ik: 'Het kan snel veranderen in Polen. Het is zeer goed mogelijk — en zelfs waarschijnlijk — dat de Poolse regering, waarin ook 'socialisten' zitting hebben nog wordt uiteengejaagd, vóórdat er van een onderhandelen met de vertegenwoordigers van de Sowjetregering sprake is....'. Ik zag Polen 'rood' worden en dan zou ook de revolutie in Duitsland, waar de inflatie de arbeidersbevolking tot wanhoop bracht, opnieuw actueel worden. Er was ook sprake van, dat er in Polen een man was opgestaan, die met recht de Poolse Liebknecht kon worden genoemd'. Dat was Thomas Donbal, wiens naam echter later niet meer werd genoemd. De ontnuchtering liet zich weldra gelden. De Poolse aanvoerders kregen steun en hulp van een groep Franse officieren, waar-

van de Franse cavalerie-officier, generaal Weygand, de leiding had. Aan deze bekwame legeraanvoerder, die zowel de kracht als de zwakte van een cavalerieleger kende, werd 'het wonder aan de Weichsel' toegeschreven, waarbij de Sowjetlegers werden teruggeslagen tot over de Njemen.

Ik was diep onder de indruk nu ik het succes der Poolse legers moest erkennen en ik bepaalde me tot een loflied op de snel terugtrekkende Russen, 'een echt ouderwetse bewegingsoorlog'. 'Voor het ogenblik', zo schreef ik een dag of wat later met bloedend hart, 'staan we voor het feit grote nederlagen van de onzen te moeten erkennen'.

Ik was oprecht verheugd met een artikel van mijn toenmalige vriend Jacques de Kadt over 'Rusland en Polen', waarbij deze, blijkbaar minder emotioneel dan ik, op 30 augustus 1920 kon schrijven, dat de Sowjetlegers met hun schier onuitputtelijke reserves aan mensen er wel voor zouden zorgen, dat Polen, ondanks alles, 'rood' zou worden.

Men heeft de verantwoording voor de nederlaag der rode legers in Polen wel eens aan Trotzky toegeschreven. Maar het moet volgens anderen juist Lenin zijn geweest, die hier meende dat alles op alles moest worden gezet en die blijkbaar minder dan Trotzky op de hoogte was van de geestesgesteldheid der Polen, die er kennelijk minder op gebrand waren om 'bevrijd' te worden door de Russen, dan Lenin meende te mogen veronderstellen.

In elk geval, dit verloop van de 'opmars der rode legers' was weliswaar een moeilijk te overkomen teleurstelling, maar van een ontwaken uit de droom der wereldrevolutie kon voor mij voorlopig nog geen sprake zijn.

Pszisko Jacobs

ENKELE KANTTEKENINGEN BIJ SIMONE DE BEAUVOIR

Herman Gorter heeft in zijn *De grote dichters* o.a. getracht te bewijzen, dat de literatuur van een tijdvak wordt bepaald door de (opvattingen van de) heersende klassen in dat tijdvak. Hij heeft dat bewijs niet 'lückenlos' kunnen leveren. Maar wat hij tenminste heeft bewezen, is dat er een duidelijke en opvallende relatie tussen klasseverhoudingen en kulturele uitingen bestaat. Om hier misverstanden te vermijden: Gorter heeft nooit bedoeld te zeggen dat heersende klasse a maakt dat er literatuur a' ontstaat, wèl dat literatuurbeschouwing onmogelijk is zonder de maatschappelijke achtergrond ('onderbouw') erbij te betrekken. Sociale spanningen en veranderingen komen tot uiting en zijn gebed in typerende — literaire en andere — uitingen. De literatuur illustreert en maakt bewust wat sociaal-ekonomisch gebeurt. En dus zijn schrijvers in de allereerste plaats illustrators en bewustmakers van wat vaag en amorf in de mensen leeft. Schrijvers zijn vanzelfsprekend veel meer. Zij hebben een individueel bestaan, overigens sociaal-ekonomisch zéér beperkt en bepaald, en zijn in elk geval individuen die maar éénmaal voorkomen in de kosmos. Dit laatste wordt hier vermeld om hen gerust te stellen. Het is namelijk mijn ervaring, dat onder meer schrijvers maar moeilijk kunnen verwerken dat ook zij maatschappelijk bepaald zijn en in wezen maar zo weinig verschillen van 'de anderen'. Zij willen zó graag uniek zijn.

Een auteur die van dat verlangen om uniek te zijn maar weinig last heeft en alleen reeds hierom maar ook op andere wijze stellig uniek is, is Simone de Beauvoir. Over het hoe en waardoor hoop ik in het hierna volgende iets te 'illustreren'.

Voorweg nog iets anders. Het 'engagement' van de schrijver is de laatste jaren een punt van uitvoerige discussie. Dit beschouw ik als een veeg teken. Een bepaalde vergelij-

king dringt zich hier op: een diersoort is aan het uitsterven en ieder maakt zich hierover druk, want dat mag niet gebeuren. De diersoort, die hier wordt bedoeld, bestaat uit de schrijvers die zich direkt verbonden voelen met en zich gebonden weten aan sociale *bewegingen.* Op een of andere wijze spreken zij zich uit voor deze en tegen die beweging. Zulke schrijvers zijn er nauwelijks meer. Wat men tegenwoordig 'geëngageerde' schrijvers noemt, zijn geen opstandigen maar (veelal infantiel) protesterenden, hoogstens linksachtigen. Als zij zich al verzetten, doen zij dit in een veralgemenende – dus vervagende, verdunnende – vorm. Bovendien vrezen zij èn verlies van status – *Ik* ben een schrijver – èn van image – ik ben *Schrijver* – waaruit blijkt dat zij niet eens achterhoedegevechten leveren maar meedoen in de stampede naar succes.

Wij leven in een tijdperk van toenemende extravertie. Schrijvers zijn goeddeels introverten. Vandaar dat er nogal wat zijn, die psychologisch gezien met hun jas binnenste buiten gaan lopen. Dit is heel iets anders dan openhartig zijn. Bij Simone de Beauvoir ontmoeten wij nergens die geëxtraveerde-geperverteerde introvertie, wel veel openhartigheid. Deze is voor haar meer dan een stijlmiddel alleen. Zij demonstreert met en voor een openhartigheid, die zij in de relatie tussen mensen – hier: tussen schrijver en lezer – noodzakelijk acht. Werkelijke openhartigheid is een teken van moed. Men moet zijn vizier omlaag doen en is dan kwetsbaar. Simone de Beauvoir onderkent die kwetsbaarheid terdege, maar meent dat men zonder opening van vizier de ander niet kan 'zien' en 'verstaan'. In het andere geval hoort men niet meer dan wat half verstaanbaar gemompel vanachter het harnas. In al haar werken openbaart zich deze levenshouding, die zij zich na veel strijd met anderen en met zichzelve heeft eigen gemaakt. Het is haar wijze van *leven,* die *bovendien* gestalte heeft gevonden in haar literaire en essayistische werken.

In haar autobiografische *Mémoires d'une jeune fille rangée* vertelt Simone de Beauvoir van haar kindertijd en van haar jaren op school en aan de universiteit tot aan de ontmoeting met Sartre. Vooral dank zij haar doordringende en onbevreesde intelligentie heeft zij zich langzaamaan kunnen

losmaken van haar burgerlijk-katholiek milieu. Over de diepere oorzaken van haar verzet zou wel het een en ander te zeggen zijn, maar dit zou ons hier toch te ver voeren. Laat ons haar opvallende deviatie van de milieu-lijn als een gegeven grootheid aanvaarden.

Dat zo'n verzet grote psychische gevaren in zich bergt, valt af te meten aan het lot van haar vriendin Zaza, die de strijd betaalt met haar dood. Afgezien van het feit of de beschreven gebeurtenissen en personen reëel waren, wijst Simone de Beauvoir op de gevaren die zij zelf heeft gelopen. Deze gevaren loopt een ieder, die zich loswrikt uit zijn milieu.

Dat zich losmaken uit een milieu betekent ook het overgaan naar een ander milieu. Hier ontstaat opnieuw een problematische situatie. Het nieuwe milieu is in vele — het kenmerkende — facetten zo anders, dat het moeilijk valt te integreren. De sociaal-psychische 'wet', die men kan formuleren als vriendschap-naar-binnen-vijandschap-naar-buiten, is hiervan de oorzaak. De groep wijst aanvankelijk af. De nieuweling past zich aanvankelijk slecht aan. Pas later volgt de algemene acceptatie en de individuele adaptatie. Op indringende en overtuigende wijze beschrijft Simone dit in *Le sang des autres*. Zij toont op intelligente en kunstzinnige wijze aan, in hoe sterke mate ons denken en voelen bepaald blijven door onze afkomst. Deze afkomst is een taai netwerk van opvattingen en gewoontes, dat bestaat buiten ons maar tegelijk op zo beslissende wijze binnen in ons. Freud wijst hierop in zijn beschouwingen over de verhouding tussen Es, Ich en Ueber-ich. Het scheuren van een dergelijk netwerk heeft altijd traumatische nevenwerkingen. Die traumata zijn duidelijk en eigenlijk bij voortduring aanwezig in het literaire werk van Simone de Beauvoir; zij zijn in belangrijke mate de paarden voor haar levenswagen. Die paarden op zichzelf zijn belangrijk, maar van veel groter gewicht is, hoe die paarden worden gemend, in dit geval dus: hoe de schrijfster die, te accepteren, traumata verwerkt. Zij doet dit op moedige en literair sublieme wijze. Dit is vanzelfsprekend van groot belang voor haarzelf, maar het is ook van enorme betekenis 'pour les autres'. Zij doorlicht de menselijke situatie, zodat zij en de lezer kunnen zien, waar de voeten te zetten om verder te gaan. In

de feitelijke belevenissen van haar personages komt de auteur tot een uiteenzetting over wat iemand in het leven te doen staat. Dit laatste mag niet worden opgevat als een plicht en ook niet als een noodlot, wel als een noodzaak. Ieder vervult een 'noodzakelijke' rol, die niet zonder compromissen is, maar het is zijn eigen rol. De compromissen zijn vele en veelsoortige. Van fundamenteel belang is echter de vervulling van zichzelf als representant van het dier-dat-denkt — bovendien van het dier dat de liefde kent en een niet aflatende onrust —.

Door en in de verbreking van relaties, soms van liefdevolle relaties, doet de vervreemding zijn intrede. De vervreemding geeft een gevoel van verlatenheid, vereenzaming, een situatie die de mens krachtens zijn aard niet blijvend kan verdragen. Hij streeft naar nieuwe bindingen, werkelijke dan wel filosofisch getransponeerde dan wel beide. Zoiets is niet eenvoudig: men heeft zichzelf niet gemaakt, men kan de 'wereld' niet naar zijn hand zetten.

Indien van het bovenstaande de suggestie mocht zijn uitgegaan, dat Simone de Beauvoir een labiele persoonlijkheid is, dan moet ik dit met nadruk verwerpen. Zij is zo evenwichtig als een levend, psychisch groeiend, mens maar kan zijn. In dit 'psychisch groeiend' ligt goeddeels de quintessens van het menselijk bestaan (ook naar haar eigen opvatting) vervat. Er zijn geen zekerheden buiten onze menselijke vermogens, wij moeten reizen van plaats naar plaats, de geestelijke mobiliteit is ons belangrijkste wapen, de liefde onze voedingsbron, het begrijpen ons kompas.

Het is vooral in *Tous les hommes sont mortels* dat die vrezen en angsten gestalte vinden. De auteur past in dit boek een literaire kunstgreep toe door de introductie van een man, die onsterfelijk is. Fosca vertelt over zijn leven, dat in de dertiende eeuw is begonnen. In de historie van zijn leven valt de zin niet te onderkennen en men moet konkluderen, dat de historie geen zin heeft (gehad). De gedragingen van de vele generaties duiden in elk geval niet op een algemene zin van het leven. Waarschijnlijk zal de zin van het leven slechts met een — verder gevorderde — antropologische en psychologische benadering van de mens kunnen worden gevonden, namelijk door vast te stellen wat

het *wezen* van de mens is. Maar dit terloops. Het sterven is het enige leed, dat onontkoombaar is: eenmaal zal er voor ieder van ons een onherroepelijk einde zijn. De vrees voor het sterven 'leeft' in ieder van ons. Wij maken ons er in ieder geval erg druk om. Simone de Beauvoir heft die vrees voor deze ene man op en dan blijkt dat de sterfelijkheid een onlosmakelijk deel van ons bestaan uitmaakt. Wij kunnen niet zonder het sterven. De dood markeert de grenzen van ons bestaan, ons leven is af te ronden. De persoonlijkheid van de onsterfelijke man Fosca valt uiteen. Hij verliest het vermogen zich aan anderen te binden, hij verliest alle voor de mens karakteristieke eigenschappen.

Behalve dat de schrijfster hier 'afrekent' met haar toekomstige eigen sterven, symboliseert zij in de historie van deze onsterfelijke de *historisch* gegroeide mens van onze westelijke wereld, een mens die is om wat hij was, een mens, die zijn grenzen niet kent en dus niet zijn vermogens, zijn wezen. Bovendien herkennen wij in dit boek de reële vrees dat het menselijke leven kan worden weggevaagd. Maar nog duidelijker dan in haar andere werken is er de vrees-die-angsten-oproept, dat de ontpersoonlijking zal voortschrijden. Nauw hiermee verbonden is de bijzonder moeilijke situatie van de sociaal gerichte intellectueel, die zich bewust is van de massificatie: hij kan er maar zo weinig tegen doen. En doordat de 'massa' hem niet kan volgen in zijn redeneringen, blijft hij eenzaam want onverbonden met die 'massa' achter. De liefde komt van één kant, de minnaar wordt niet als zodanig herkend, integendeel. Deze vorm van vervreemding is voor Simone de Beauvoir in zekere zin een herhaling van wat zij beleefde in haar jeugd — en vele malen daarna —.

Van die vervreemding tussen 'massa' en intellectuelen getuigt in nog sterkere mate *Les mandarins*. Het behandelt het milieu van de politiek linkse groeperingen in het naoorlogse Frankrijk en van dit milieu weer een sub-milieu, dat der intellectuelen. De problematiek is weinig minder dan een dramatische: de sociaal gerichte intellectueel die stelling neemt tegen de heersende verhoudingen en machten (betekent scheiding van de burgerlijke intellectuelen) en zich toch niet wil laten rangeren op de sporen van partij-kiezen (betekent scheiding van gelijkgezinde intellec-

tuelen en vooral scheiding van de 'massa').

Voor de in *Les mandarins* geschetste sociaal-politieke ontwikkelingen zullen helaas te weinig lezers belangstelling hebben. De auteur heeft zeker niet in de laatste plaats dit boek om die ontwikkelingen geschreven. Dat zij dit doet in zo'n voortreffelijke vorm — de particuliere levens en het grote gebeuren verbeelden in hun wederzijdse afhankelijkheid — maakt dat ook anderen dan politiek belangstellenden het geboeid lezen. Toch durf ik te stellen, dat vooral zij die een dergelijke politieke ontwikkeling bewust hebben beleefd eerst recht de voortreffelijkheid, de grote diepte, de sterke emotionele en principiële verbondenheid en de uitgebeelde veelomvattende menselijkheid zullen verstaan. Een dergelijke beschrijving van dit niveau waar het onze eigen, nederlandse, situatie betreft, hebben wij tot op heden zeer node gemist.

Een uitermate belangrijk motief, dat — soms verhuld maar meestal openlijk — terugkomt in het werk van Simone de Beauvoir, is de relatie tussen man en vrouw.

Onze samenleving is (nog altijd) een principieel mannelijke van signatuur, wat wil zeggen dat de mens wordt gemeten met de man als maatstaf. De man is voor zichzelf èn voor de vrouw nauwelijks een problematische verschijning. De vrouw daarentegen is de ongekende, soms zelfs de in misteriën gehulde — zij het veel minder voor haarzelf dan voor de man. Dit valt reeds af te lezen aan het feit dat over de vrouw steeds weer en nog altijd wordt geschreven, uiteraard vooral door de man. Het lijkt verwonderlijker dan het is. De man is de historisch gegroeide en geaccepteerde maatstaf, waarnaar alle menselijke gedragingen worden afgemeten. De man is dan de eigenlijke mens, de vrouw een variant op deze, het wezen dat afwijkt, kortom niet voldoet aan de geaccepteerde maatstaf. Zij is dus ook de mindere van de man, zij is zoals Simone de Beauvoir het formuleert 'le deuxième sexe'. Het ietwat merkwaardige hierbij is, dat over het geheel genomen de vrouw haar positie van tweederangs wezen aanvaardt en zich vaak zelfs conservatiever toont tegenover naderende veranderingen dan de man. Men zou dit kunnen verklaren uit de afhankelijkheid van haar situatie die groter is dan bij de man van zijn situatie. Van-

een juiste dosering van irrationele 'omkleding'. Voor Simone de Beauvoir's werk geldt dan dat haar romanfiguren neigen naar prototypie. Men zou het ook anders kunnen formuleren: haar milieu's zijn typisch intellektuele. Dit is in haar schrijverschap een gelukkige omstandigheid. Zouden het andersoortige milieu's zijn, dan werden haar figuren al gauw onecht, geforceerd, bedacht, tenzij — maar dit is een riskante wijze van schrijven — de auteur beschrijft èn beschouwt, dus voortdurend *in* zijn werk als schrijver afstand neemt van zijn figuren. En dit leidt al snel tot moraliseren: zo doen zij en zus zouden zij moeten doen. Aan een dergelijke vernietiging van haar romanfiguren en dus van haar romans kon Simone de Beauvoir ontkomen.

EX LIBRIS

William J. Thorbecke, A new Dimension in Political Thinking, 1965, Sijthoff, Leiden — Oceana Publications, New York, 226 blz.

Het is algemeen bekend, dat er in het werk van Teilhard de Chardin politieke aspecten liggen. O.a. Leopold Senghor, de president van Senegal, heeft hierover geschreven in verband met het ontwerpen van een eigen afrikaanse politiek. Een poging tot een benadering van Teilhard's politieke betekenis voor het politieke denken is nu ondernomen door de nederlandse, maar in de U.S.A. docerende hoogleraar Willem J. Thorbecke. De auteur heeft Teilhard gekend in Peking in de tijd, dat Teilhard met de Sinanthropus-onderzoekingen bezig was en de auteur een nederlandse diplomatieke missie vervulde. Later kruisten hun wegen zich opnieuw in New York. Schrijver zegt: 'Aldus was het een voor de hand liggende onderneming te denken over de toepassing niet alleen van Teilhard's werk, maar van de gehele nieuwe wetenschap der evolutie op zijn eigen gebied, dat van diplomatie, geschiedenis en politieke wetenschap' (blz. 15).

Ofschoon een dergelijke verdeling niet aangegeven is, valt het boek in drie delen uiteen. In het eerste deel (hfdst. I–VII) wordt een schets gegeven van de huidige politieke situatie, waarbij de nadruk valt op de tegenstel-

ling tussen Amerika en Rusland (China). Daarna wordt de betekenis van Teilhard's evolutionistisch denken voor de ontwikkeling der wereldpolitiek aangegeven (hfdst. VIII–XIII). Tenslotte keert Schrijver terug tot de actuele politieke situatie, om hierin met behulp van Teilhard's denken een perspectief te laten zien (XIV–XVIII). Hierbij komen ook vraagstukken als die van Cuba en de onderontwikkelde gebieden ter sprake. Het leidende beginsel is, dat de dialoog tussen de U.S.A. en de U.S.S.R. zonder uitstel krachtig aangevat moet worden. Het is duidelijk, dat de actuele ontwikkeling tegen Schrijvers inzichten ingaat.

De betekenis van Teilhard wordt aldus omschreven: 'Pierre Teilhard de Chardin was een van die heldere geesten, die in staat zijn de aard van de huidige krisis te doorzien en de mens terug te brengen in het juiste evolutieve spoor. Zijn visie op de evolutie van de mens is zo groots, dat zij de ideologische discussies over de verdiensten van vrije of collectieve gemeenschappen verre te boven gaat, en elementen biedt voor een synthese, die de mensheid tot een onvoorstelbaar grote toekomst kan brengen. Zijn woorden houden een belofte in, die de mens zijn zelfvertrouwen terug kan geven, de wereld nieuwe hoop en nieuwe doelstellingen kan bieden en aldus de grondslag kan leggen voor een oplossing van onze politieke vraagstukken' (blz. 87).

Schrijver legt vooral de nadruk op Teilhard's synthese van individu (vrijheid) en collectiviteit (gemeenschap). Hij zegt: 'Als vrijheid en collectiviteit niet langer in een onverzoenlijke tegenstelling tegenover elkaar staan, maar beide onmisbaar zijn in de evolutie van de mens, dan zijn zij de elementen van een nieuwe synthese en de koude oorlog verliest haar 'raison d'être'. Er is tijd voor nodig deze gedachte in termen van praktische politiek te vertalen, maar de richting en het patroon zijn gegeven' (blz. 156). Het laatste gedeelte is een eerste schets van een dergelijke praktische (op dialoog gerichte) politiek en Schrijver besluit: 'In de toekomst moet aan de belangen van de gehele mensheid de voorrang gegeven worden boven overwegingen van nationale macht en prestige' (blz. 222). Hij gelooft niet in een volmaakte, maar wel in een wijzer en vreedzamer wereld. *B. Delfgaauw.*

Prof. Dr. R. F. Beerling, **Wijsgerig-sociologische verkenningen,** Eerste bundel, Uitg. de Haan (Zeist) en Van Loghum Slaterus (Arnhem), 1964; *f* 10,90 (ing.), *f* 12,90 (geb.).

Dit aan prof. Helmuth Plessner opgedragen werkje, dat opgenomen is in de door de gezamenlijke uitgevers verzorgde serie 'Sociologische monografieën', bevat een vijftal verhandelingen. Zij geven de worsteling weer van de schrijver met een moeilijke materie, die hij moest trachten meester te worden bij zijn benoeming aan de Leidse universiteit tot hoogleraar in de wijsgerige sociologie.

De opstellen liggen, wat hun onderwerp betreft, nogal ver uiteen. Het eerste is van inleidende aard en behandelt 'wat onder wijsgerige sociologie kan worden verstaan'. De tweede verhandeling over 'Arbeid, spel en creativiteit' is overwegend historisch van opzet, waarbij de schrijver, uitgaande van de visies van Hegel en Marx, de lijn doortrekt naar de hedendaagse problematiek. Ook het derde opstel, dat over 'vervreemding' handelt, ruimt een belangrijke plaats in aan de visies van Hegel en Marx.

Persoonlijk was ik het meest geboeid door het vierde opstel, over 'Mens en menselijke instellingen', waarin enige van de kernvragen van het huidige sociologisch denken aan de orde komen. Beerling gaat diepgaand in op de pogingen van een aantal moderne sociologen, waaronder de Duitser Ralf Dahrendorf, om tot een maatschappijbeeld te komen waarin zowel de statische, structurele elementen als de maatschappelijke dynamiek tot hun recht komen. Het is en blijft een zoeken naar de kwadratuur van de cirkel, zolang men de maatschappelijke 'instellingen' als een sociale werkelijkheid blijft zien, in plaats van als een projectie van de subjectieve en vaak tegenstrijdige maatschappijbeelden zoals zij onder de leden van de samenleving leven.

Maar ook al heeft Beerling het probleem niet duidelijk gesteld als in de eerste plaats een vraag naar het werkelijkheidsgehalte van wat wij maatschappelijke 'instellingen' plegen te noemen — als een bijdrage tot een analyse van de sociale verandering, in de vorm van geleidelijke evolutie of van abrupte revolutie, is het diepgaande opstel, indien al niet baanbrekend, dan toch zeer verhelderend.

Voor het overige meen ik, dat het theoretiseren, op de wijze zoals Beerling dit doet, zich op tal van punten zeer goed leent voor toetsing door concreet sociologisch onderzoek; zodat het onderscheid tussen wetenschappelijke en wijsgerige sociologie nogal willekeurig lijkt.

Nog een opmerking: het is merkwaardig hoe weinig in Beerling's beschouwingen doorstraalt van zijn veeljarige kennismaking met de niet-westerse wereld. Het is soms, alsof hij een zekere angst heeft voor confrontatie van zijn filosoferen met de praktijk van het maatschappelijk leven, en dat hij weinig neiging heeft zijn persoonlijke ervaringen in zijn filosoferen te betrekken.

De bundel wordt afgesloten met een opstel over het 'Symbool'. *W. F. W.*

ALBERT CAMUS, DE BALLING VAN HET ABSURDE

Op maandag 4 januari 1960, om vijf voor twee in de namiddag, op de weg van Sens naar Parijs reed een auto zich met hoge snelheid te pletter tegen een boom. In het veld ernaast vond men drie mensen: twee vrouwen, licht gewond, en de bestuurder, Michel Gallimard, die enkele dagen later zou overlijden. Tussen het verwrongen plaatijzer van het autowrak lag de vierde inzittende. Hij was op slag dood. Hij heette Albert Camus. En dit bericht werd in de gehele wereld gehoord als een verschrikkelijke klap. 'Een verschrikkelijke klap! Meer niet dan een verschrikkelijke klap, en hij heeft weer het geluk van zijn kindertijd terug! Weten jullie nog hoe hij kon lachen? Hij lachte vaak zo maar. Wat was hij toch jong! Hij lacht nu vast ook, met zijn gezicht tegen de grond gedrukt'. Deze tekst van Camus zelf uit het tien jaar voor zijn dood uitgekomen toneelstuk *Les Justes* tekent de terugkeer naar de onschuld door de dood in evenwicht te brengen, het is een bedenking die hem steeds heeft beziggehouden.

Over wat hem bezighield, over zijn leven, zijn denken en zijn werken, handelt het prachtige boek van Morvan Lebesque *Albert Camus par lui-même,* thans in Nederlandse vertaling verschenen als nr. 3 van de literaire documentenserie van De Bezige Bij te Amsterdam.

Bij lezing heeft men inderdaad de ganse tijd de indruk dat Camus zelf aan het woord is. Zelden werd ons inziens in een biografisch werk de behandelde persoon zo dicht benaderd. De geest van Camus is als het ware door de pen van Lebesque gevloeid.

In de aanvang wordt Camus gesitueerd in tijd en ruimte. Het Algerië van 1913, het jaar dat Camus er het levenslicht zag was een ogenschijnlijk probleemloos land. Maar er leefden twee volken volkomen naast elkaar. De kiemen die zouden leiden tot die langdurige oorlog in de marge van de grote oorlogen, waren reeds aanwezig.

In die geheimzinnige reeds met kruit geladen atmosfeer groeide Camus op, oog in oog met de armoede en geschokt door de ontstellende rijkdom die ernaast, zonder enige vorm van overgang tentoon werd gespreid. De armoede die in stilte en eenzaamheid gedragen wordt fascineert Camus. We vinden het herhaaldelijk terug in zijn werken. Ook iets van het Arabische fatalisme ontdekken we. Twee werelden ontmoeten elkaar in een briljante geest die zich mettertijd voorbereidt op de strijd voor gerechtigheid. Die strijdbaarheid werd in stilte bebroed. De tuberculose die Camus aantastte heeft dit laatste nog meer in de hand gewerkt. Hij schrijft zelf: 'Door die ziekte werd ik weliswaar nog meer gekluisterd, en hardvochtiger, dan ik al was. Uiteindelijk was zij bevorderlijk voor die vrijheid van geest, dat nét op een afstand blijven van menselijke belangen dat mij altijd behoed heeft voor rancune....'. Door die ziekte ook komt hij niet in het leraarsmilieu terecht, maar wordt hij journalist, nonconformistisch en strijdbaar.

Zijn stijl is ook hier al, net als later trouwens in zijn litterair werk, ontdaan van alle omslachtigheid. Camus schrijft om te worden begrepen, zonder duisterheden en zonder te willen behagen. Terwijl hij dat journalistiek werk verricht voor *Alger républicain*, geeft hij zich reeds over aan zijn hartstocht voor het toneel. En waarschijnlijk is dat dan weer die ziekte die hem verhinderd heeft toneelregisseur te worden. Hij regisseerde wel vaak zelf zijn stukken, maar bezat toch niet voldoende fisieke weerstand om zich in dit moeilijke beroep volledig uit te leven.

Deze jeugdjaren in Algerië zijn van uitzonderlijke betekenis geweest voor heel het verdere oeuvre van Camus.

Zijn werk geeft de schok weer die elk mens in Algerië krijgt: een verblindende schittering van jeugd, zee, zon. Hieraan voegde Camus de geschiedenis en de dood toe. De geschiedenis en de dood die hij ontmoette in de ruïnes van Tipasa. Na de schoonheid, de jeugd en het licht, komt de achteruitgang, de vergetelheid, de dood. En waar is de zin van dit alles?

Alle figuren van Camus' boeken tonen het aan: de wereld is een absurde wereld. In *Le Mythe de Sisyphe* schrijft Camus: 'Ik zei dat de wereld absurd was en ik liep daarmee op de zaak vooruit. Deze wereld is in zichzelf niet redelijk, dat is alles wat men erover zeggen kan. Absurd is echter de confrontatie van het irrationele en het hevige verlangen naar klaarheid, dat in het diepste innerlijk van de mens op antwoord wacht.... Is de absurditeit eenmaal erkend, dan wordt zij een hartstocht, de meest teisterende van alle hartstochten'.

Camus wordt in 1940 uit Algerië gewezen. Hij gaat naar Parijs. Op aanbeveling van zijn vriend Pascal Pia wordt hij redactiesecretaris bij *Paris-Soir*. Hij voltooit *L'Etranger*. In 1942 keert hij terug naar Algerië en duikt er in het verzet. Hij vocht voor gerechtigheid. Maar ook na de bevrijding vocht hij verder voor diezelfde gerechtigheid. Hij stelde de verschrikkingen en de martelingen die collaborateurs moesten ondergaan: 'de haat van de beulen is gevolgd door de haat van de slachtoffers'. Hij deed een oproep tot gezond verstand en een superieur streven dat de haatdragendheid moest veranderen in een verlangen naar gerechtigheid.

Hij schreef dit in *Combat* dat in Frankrijk gesticht was door zijn vroegere Algerijnse vriend Pascal Pia, *Combat* dat misschien juist omwille van deze woorden enige tijd later ten onder zou gaan. En Camus schrijft verder, romans, toneelstukken, filosofische essays en verspreide artikelen.

In 1947 verschijnt *La Peste*, een historische én profetische legende. Plaats van handeling: Oran, Oran een gewone stad met een vaag vermoeden van iets anders. Iets ontbrak: het besef van de dood. En op een ochtend springt de dood uit de riolen. Miljoenen pestratten maken van de dood iets dat plots iedereen aangaat, geen dagelijkse gewoonte meer die zich naast ons afspeelt.

In 1956 komt *La Chute* en in 1957 *L'Exil et le Royaume.* Ondertussen zijn vier toneelstukken in première gegaan, en verschenen een tiental filosofische essays. Verder bewerkte Camus verscheidene romans tot toneelstukken, o.a. *Les Possédés* van Dostojewski, *Requiem pour une nonne* van Faulkner en *Le Chevalier d' Olmedo* van Lopez de Vega.

In 1957 krijgt Camus de Nobelprijs voor literatuur. Hij staat op dat ogenblik in de volle Algerijnse strijd, en publiceert zelfs een ontwerp voor een politiek statuut van Algerië Hij breekt met Sartre en begint aan een nieuwe roman *Le premier Homme,* die hij echter nooit zal beëindigen. Hij stierf, enige tijd na de dood van zijn vriend Gérard Philipe die hij zozeer bewonderde. Toen Camus na Philipe's dood hoorde dat deze verzocht had zonder meer in de aarde te worden gelegd, zei hij: 'Zo wil ik ook begraven worden'.

Camus ontkende de zin van het leven, maar in de tegenspraak die schuilt tussen de nuttelоosheid van het dagelijks leven en het verderbestaan zwoegde hij aan een weg. Hij was een vreemde, een balling, zonder herinneringen en zonder hoop. Zelfmoord, revolte, vrijheid, gerechtigheid en hartstocht waren mijlpalen op die weg.

Marc Andries.

1) **Albert Camus.** De Bezige Bij, Amsterdam. Literaire documentenserie nr. 3.

MEDEWERKERS AAN DIT NUMMER

Mr. H. H. Kirchheiner, geboren in 1912, studeerde rechten te Leiden, thans kantonrechter in Alphen aan de Rijn. Verbleef langdurig in Denemarken en Zweden voor een studie van het Scandinavisch recht, publiceerde o.a. artikelen over de ombudsman in het *Tijdschrift voor Overheidsadministratie.*

M. Rácz, geboren in 1937 te Zalaszentgrót in Hongarije. Kwam in 1960 naar Nederland en studeert nu politieke-sociale wetenschappen aan de Universiteit van Amsterdam. Publiceerde in *Maatstaf* (september 1966) een artikel over het ontstaan van de Korea-oorlog.

INHOUD

Fr. de Jong Edz.: Partijstrapatsen 633

M. Rácz: Hongarije na 1956, veranderingen, problemen 642

Sippora Stibbe: Israël I en II 662

H. H. Kirchheiner: Een Nederlandse tragedie in Stockholm, de zaak Drost 663

Gerard J. M. van het Reve: Romantiek der rode revolutie, IV 676

Pszisko Jacobs: Enkele kanttekeningen bij Simone de Beauvoir 690

Fx Libris: A new Dimension in Political Thinking 698

Wijsgerig-sociologische verkenningen 700

Albert Camus, de balling van het absurde 701

Medewerkers aan dit nummer 704

Bij onze uitgeverij is zo juist verschenen:

Henriëtte Mooy:

GISTEREN LEEFT

De bekende publiciste Henriëtte Mooy heeft, op even aantrekkelijke als scherpzinnige wijze, in dit boek haar persoonlijke herinneringen gepubliceerd aan tal van figuren die, in het Nederlandse kunstleven in het algemeen en voor het merendeel in de literatuur in het bijzonder, een vooraanstaande rol hebben gespeeld.

Deze 'schetsen, brieven, krabbels, aantekeningen' (zoals de ondertitel luidt) zijn namelijk achtereenvolgens gewijd aan Lodewijk van Deyssel, Alphons Diepenbrock, dr. P. C. Boutens, dr. A. H. de Hartog, Hein Boeken, Frans Erens, dr. G. Kalff jr., Dirk Schäfer, Isaac Israëls, prof. dr. B. Faddegon.

Henriëtte Mooy's boek, dat met soms zeldzame foto's en facsimilé's is verlucht, vormt door het persoonlijk karakter ervan en door de grote eruditie die eruit spreekt een welkome bijdrage tot de kennis van het cultureel-artistiek klimaat in de eerste decennia van deze eeuw.

'Gisteren leeft' verschijnt als paperback, met een levendig omslag in twee kleuren. De omvang is 112 pagina's en de prijs *f* 4,90.

Te bestellen bij de boekhandel of bij

DRUKKERIJ EN UITGEVERIJ LAVERMAN N.V.,
DRACHTEN